

Húbert Gabriella

A XVI. századi protestáns népének mint műfaj

Egyetemi doktori értekezés

Szeged

1982

TARTALOM

Bevezetés	3
I. A népének mint közköltészeti műfaj	5
I. 1. Marót Károly, a közköltészet=fogalom meg- alapítója	5
I. 2. A közköltészet, mint populáris regiszter	8
I. 3. A közköltészet=fogalom az irodalomtudomány- ban és a folklorisztikában	8
I. 4. A közköltészetté válás előfeltétele: a népnyelv	10
I. 5. Az énekek közköltészetté válásának a tényezői	11
I. 5. 1. Az énekek szerzői	12
I. 5. 2. A nép, mint az énekek befogadója	13
I. 5. 3. A népének hordozói	13
I. 5. 3. 1. A <u>Bártfai énekeskönyv</u> kapcsolata Beythe 1590 körüli és Bornemisza 1582-es énekes- könyvével	16
II. A protestáns népének viszonya a liturgiához	23
II. 1. A katolikus népének megvoltának a kérdése	23
II. 2. A protestáns népének eltávolodása a hagyo- mányos liturgiától	25
II. 3. A népének szorosan vett műfaji vizsgálá- lata	26
II. 3. 1. A műfaji vizsgálatba bevont énekesköny- vek, nyomtatványok, kéziratok	26
II. 3. 2. A műfaj-összetevők osztályozásának tör- téneti poétikai módszere	27

II. 3. 2. 1. A költői hagyomány vizsgálata	28
II. 3. 2. 2. A költemény megismételhető elemek halmaza	31
II. 3. 2. 3. A műfaj mint elemek, műfaj=össze- tevéők halmaza	32
II. 3. 3. A műfajok	33
II. 3. 3. 1. A korabeli műfaji rendszer	33
II. 3. 3. 2. A mai szakirodalom műfaji rendszere	34
II. 3. 3. 3. A XVI. századi gyülekezeti énekek műfaji rendszere	35
II. 3. 3. 4. A műfaji osztályozás tanulságai	41
III. A népénekek műfaji rendszerezése a régi magyar irodalomban és a folklórban	45
I. számú függelék: Bornemisza Péter: <u>Foliopostilla</u> és a <u>Bártfai énekeskönyv</u> előszava	47
II. számú függelék: A műfaji táblázatok	53
Jegyzet	80
Irodalom	95

A népének elsősorban a népnyelvű /esetünkben a magyar/
¹ egyházi éneket jelenti. A parasztság tudatában is elkülönülnek a
 "világi" és az "istenes" énekek, az egyiket nótának, a másikat éne-
² nek nevezik. Az öregasszonyok és az öregemberek a dalolást ének-
³ lésre váltják, azaz templomi éneket kezdenek énekelni. A lányok
 csak a templomban és a bucsun énekelnek, egyébként dalolnak. Ha
 valaki férjhez megy, ha családost lesz, már nemcsak dalol, hanem
 énekel is. "A dalolást az idősebb nemzedék már csak a lakodalmakon
 kissé beborozott fővel engedheti meg magának, különben megszólnák
⁴ érte."

A népének fogalom valószínűleg a népdal fogalmának az
 elterjedése után /az 1820-as évek után/ keletkezett. A Tárkányi-
 Zsasskovszky által szerkesztett Katolikus Egyházi Énektár
 előszavában, 1855-ben már olvasható a népének kifejezés, a nép-
 nyelvű, nép által énekelt egyházi ének értelemben: "A jól rendezett
 egyházi nép=ének mily hathatós eszköz az isteni tisztelet emelésé-
 re, a vallásosság nevelésére, szent érzelmek ébresztésére: nem
 szükség bizonyítani; csak az vonhatja kétségbe, ki ajtatos nép-
⁵ éneket még nem hallott."

Petró Sándor nem tartja szerencsésnek a népének ter-
 minust: "Az általános szóhasználat a nemzeti nyelvű éneket egynek
 veszi a népénekekkel. Ezzel szemben, különösen a középkorról szólva,
 alkalmasabbnak látszik a nemzeti nyelvű ének, mert pl. népünk
 különösen a karácsonyi ünnepeken és a népszokások gyakorlatában
⁶ ma is énekel latin szövegeket."

Teológiai, etnomuzikológiai, folklór és irodalomtörté-
 neti szempontból a népének fogalom sokkal körülhatároltabbá vált
 napjainkban. Teológiai szempontból el kell különíteni a katolikus
 és a protestáns népénekeket. A protestáns népének helyett szeren-
 csésebbnek tűnik az általánosan elfogadott gyülekezeti ének terminus
 használata. A katolikus liturgikus énekektől eltérően a XVI. századi
 protestáns templomi gyülekezeti énekeket egészében népéneknek, köz-
 költészetnek tekinthetjük.⁷ Katolikus szóhasználatban a nem templomi
 magyar nyelvű vallásos éneket jelenti. Volly István meghatározása
 szerint: "A népének a vallásos szöveggel élő dallamkincs. Bartók
 Béla népdalról szóló meghatározását alkalmazva: népének mindazon
dallamok összessége, mely vallásos szöveggel él, kisebb-nagyobb
idő- és térbeli elterjedtségben, a nép zenei érzésének ösztönszerű
kifejezője." "A miseénekek és a szentségi énekek jórésze nem lép
 ki a templomból, nem éli ezt a másik életet: ezeket templomi éne-
keknek nevezzük."⁸ A katolikus népének műfajait Katona Imre és
 Rajeczky Benjamin csoportosítja⁹ : az ünnepkörök alapján vannak
 karácsonyi, ujévi, husvéti, pünkösdi énekek; egyéb alkalmak alap-
 ján esti, reggeli, újholdkor énekelt énekek; funkció alapján lako-
 dalmi, temetési, bucsus énekek¹⁰ ; a bennük szereplő személyek alap-
 ján Mária-énekek, Jézusról, szentekről szóló énekek. Míg a protes-
 táns népének egyben templomi, gyülekezeti ének is, amelyet termé-
 szetesen templomon kívül is énekelnek, addig a katolikus népéneket
 "templomban mise előtt és után, körmenetben, bucsun, határjáráskor,
 nagyobb ünnepeken templomban és azon kívül is /betlehemes/, külön-
 féle házi és nyilvános ájtatosságokon /társulati összejövétel, ke-
 resztjárás stb./, összejöveteleken és szokások alkalmával /lakoda-
 lom, virrasztó, temetés, ritkábban kukoricafosztó, disznótor stb./,
 kivételesen munkán is /aratás előtt, szántás közben/ énekelnek."¹¹

A protestáns népénekek nyomtatott és kéziratos énekeskönyvekben, a katolikus népénekek pedig a hivatalos nyomtatott énekeskönyveken és kéziratos gyűjteményeken kívül ponyvafüzetekben is terjednek.

Dolgozatomban a protestáns népénekek műfaji vizsgálatával foglalkozom, így a népének fogalmának a teljesebbé tétele érdekében csak utalni tudok arra, hogy a népénekek zenei kérdésével az etnomuzikológia foglalkozik. Az első népének-gyűjtő az 1890-es években Vikár Béla volt. Népének-gyűjtéssel foglalkoztak még: Kodály Zoltán, Majtha László, Manga János, Dincsér Oszkár, Vargyas Lajos, Berze Nagy János, Kerényi György, Domonkos Pál Péter, Balla Péter, Veress Sándor, Kolossa Tibor, Vig Rudolf¹² és Volly István. A XVI. századi dallamokat a Régi Magyar Dallamok Tára I. kötete tartalmazza, a XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben c. gyűjtemény pedig ezeknek a dallamoknak a népzenei változatát mutatja be.¹³ A népzenei kutatás középpontjában jelenleg a gregorián és a népének¹⁴, valamint a ballada és a népének¹⁵ kapcsolatának a kutatása áll.

I. A népének mint közköltészeti műfaj

I.1. Marót Károly, a közköltészet=fogalom megalapítója

Az általa bevezetett közköltészet=fogalom esztétikai szempontu, eredetét Erdélyi János esztétikai megközelítésű népdaldefiníciójában kell keresnünk. Marót szerint a közköltészet az egy igaz költészet, mely értékes, ezzel szemben a műköltészet értéktelen.¹⁶ A közköltészet nagyobb közösségből szól minél nagyobb közösséghez, nem oszlik mű- és népköltészetre, mivel mindkettő életetője a közösség és közösségi elvárások szerint alkotják őket,

köztük csak életmódbeli, s nem lényegi a különbség.¹⁷

Marót Károly legtöbb tanulmányában, pontosan 1916-tól kezdve, végigvonul a közköltészet fent vázolt fogalma. Marót eredeti célja a költészeti dichotómia felszámolása, a népköltészet igazi helyének a meghatározása.¹⁸

Marót Károlynál a közköltészet filozófiai /tágabb/ és gyakorlati /szűkebb/ meghatározása összemosódik, s egymással ellentmondó megállapításokat eredményez.

A közköltészet egyrészt esztétikai /pozitív/ értékkel rendelkező, nem történeti műfaj.¹⁹ Csak az egy igaz költészetnek van létjogosultsága,²⁰ a mű- és népköltészet a közköltészetnek csak tökéletlen megvalósulása.²¹ "A műköltészet = egy arisztokratikus irányban való felfokozás; népköltészet, = demokratikus irányban való leegyszerűsítés; másodlagos megjelenései az elsődleges²² mindenkire szóló költészetnek." A közköltészetnek a legtökéletesebb, utánozhatatlan megvalósulását Marót a világirodalom egyetlen eposziájában látja, az Iliászban, mivel az Iliász olyan heroikus elbeszélő költemény, "amely egy, az egész nemzet életére kiható hősi esemény szóban élő emlékanyagát, az idő és tér alkalmasan adott távolságában, egy olyan nagy költő szerencsés közbejöttével tudta rögzíteni, akinek képességei megengedték, hogy a kezelhetővé koptatott éles történeti előzménynek, a hosszú multu, gazdag "közvagyonnak" /ahogy Arany nevezte/, vagyis egy kialakult és elfogadott formanyelvnek az ismeretében, valami mély és általános emberi visszhangot kelteni alkalmas mesét találjon fel és ezt a két elemet /ti. a történeti és a fantázia szülte elemet/ költőileg szerencsésen egységbe tudja összeolvasztani."²³ Ilyen értelemben tehát csak egyetlen tökéletes közköltészeti alkotás létezik.

Marót a közköltészet fogalmával rokonnak érzi Goethe világirodalom=fogalmát, mivel ez olyan költészetet jelent, melynek a "köz=e már az eleve=szándék szerint nem a jelenlegi hazai, a 'nép', hanem egy bizonyos fokig esetleg még csak megteremtendő, jövőendő közönség, nemzetközi vagy = fölötti elite lenne, úgyhogy itt a köz és az egyén egybeműködésében valamivel nagyobb szerep jutott az egyénnek, az erejében bizakodó költőnek, aki legalább egyelőre beéri egy álmodott köz egybedobbantásával, anélkül hogy lemondana természetesen az egyedül igazi, eljövendő /köz/költészeti teljesedésről." ²⁴ A közköltészetnek ilyen felfogása tehát megengedi a potenciálisan létező közköltészet fogalmát is.

Marót tágabb közköltészet-fogalmában tehát egy mennyiségi /'legelterjedtebb'/ és egy minőségi /'legjobb'/ elem van jelen, melyek egymást feltételezik.

Marót szűkebb közköltészet=meghatározása azonban ezt az értékelő gesztust már mellőzi, s csupán a népszerűsége, az elterjedtsége helyezi a hangsúlyt. Amikor ugyanis a görög társadalom aranykorát és Mátyás korát idézi, a fent és a lent polaritálatlanságát, egységét is kiemeli ²⁵, amikor a dalok még közösek ²⁶ voltak. Ez a megállapítás, ellentétben a tágabb közköltészet=fogalommal, technikai, ténymegállapító, azaz történeti szempontu, s mint később rámutatok, dolgozatomban a közköltészet terminust részben ilyen értelemben használom. Fel kell figyelni azonban arra, hogy a két /tágabb és szűkebb/ fogalom egymásból nem következik, még akkor sem, ha mindkét felfogás a maga kontextusában helyeselhető is. Ezt az ellenmondást Marót Károly nem oldja fel, s így egyrészt elfogadja a népköltészet=műköltészet=közköltészet trichotomiát ²⁷, másrészt csak a közköltészet létjogosultságát enged meg, a műköltészetet "nem teljesen sikerült költészetfajtának" ²⁸ minősíti.

E fogalmi zavar következtében szükséges a dolgozatban használandó közköltészet=terminus pontos meghatározása.

I.2. A közköltészet, mint populáris regiszter

I. 2. 1. Eredetileg az irodalomban csak közköltészet létezett.

A közköltészet történetileg örök.

I. 2. 2. A közköltészet mindenkié. Ez az irodalom populáris regisztere, mely "nem kötődik osztályhoz, csak annyiban, hogy az alacsony osztályokban honos, de a magas osztályok felé is nyitott, szemben az arisztokratikus regiszterrel, mely sokkal kevésbé, vagy egyáltalán nem nyitott az alacsony osztályok számára."²⁹

I. 2. 3. A fent és a lent polarizálatlansága valójában nem Mátyás koráig tart, hanem megszakításokkal /például Balassi, Rimay, Zrinyi költészete esetében/ legalább a XVII. század végéig. A közköltészetből először a műköltészet válik ki, majd a népköltészet. Amint a népköltészeti alkotásokat lejegyzik, a műköltészet részévé válnak. A műköltészet újra közköltészetté válhat /például a Himnusz esetében/.³⁰ A műköltészet nem közvetlenül, hanem közköltészeten keresztül folklorizálódik.

I. 2. 4. A közköltészet=fogalomnak nincs értékvonatkozása. Mint ahogyan a népdal vagy a műdal is lehet jó vagy rossz, a közköltészeti alkotások is lehetnek értékesek vagy értéktelenek.

I. 2. 5. A protestáns népének a fentiek értelmében a közköltészet részének tekinthető, tárgyunk bizonyára nem népköltészeti és műköltészeti, hanem egykori közköltészeti műfaj.

I.3. A közköltészet=fogalom az irodalomtudományban és a folklorisztikában

A közköltészet egyrészt filozófiai, másrészt folkló-

risztikai és leíró irodalomtörténeti fogantatású fogalom. A folklorisztika részéről a közelmúltban Küllös Imola foglalkozott a közköltészet problematikájával.³¹ Részletesen idézi az egyes kutatók sokszor nagyon is eltérő közköltészet=fogalmát. A következőkben az általa összeállított idézet-gyűjteményt is felhasználom.

A közköltészet körülírása megtalálható Horváth Jánosnál. A közköltészet az irodalom és a népköltészet határterületén élő irodalom, a magas irodalmi és a népi, irodalom alatti kultúra között helyezkedik el mint közvetítő kultúra, amely a falusi vagy vidéki középosztályé.³² Ez, mint később látni fogjuk, Stoll Béla elmélete felé mutat.³³

Stoll Béla közösségi költészet fogalmát Küllös Imola mint közköltészet=fogalmat idézi, amely a 'semi-lettres'-t, népszerű irodalmat jelenti. "A kifejezést ilyen értelemben használja ORTUTAY Gyula /1967/ s a továbbiakban mi is", mondja Küllös Imola.³⁴ Stoll Béla közösségi költészet terminusa szintén kettős értelmű. Egyrészt populáris regiszter értelemben használja: olyan költészet, amelynek ugyan egyéni az eredete, de szerzői névtelenek; variálódik; kéziratos, de szóbeli is; mindenki által, osztálykorlátokra való tekintet nélkül ismert /mint például a sláger/. Másrészt egy szűkebb közösség izlését kifejező költészet, s mint ilyen a népköltészet a parasztság közösségi költészete. Egy adott osztályhoz, réteghez való kötődés viszont ellentmond a folklorizálódás tényének, melyet kimutat a XVII. századi kéziratos szerelmi költészet anyagán.

A közösségi költészet fogalmát így nem tartjuk használható terminusnak, mint ahogy a Világirodalmi Lexikon közös=

ségi költészet címszavát író Ortutay Gyula is terminológiailag félrevezetőnek tartja,³⁵ ugyanakkor Marót fogalmától élesen elkülöníti. A probléma megoldását nem adja a Néprajzi Lexikon³⁶ sem, melynek címszavát Voigt Vilmos szignálta, noha szinte szóról=szóra megegyezik Ortutay szövegével.

A Néprajzi Lexikon közköltészet címszava hangsúlyozza, hogy a közköltészet=fogalom a folklórra vonatkoztatva használható, mivel a kollektivitást hangsúlyozza,³⁷ a Világirodalmi Lexikon címszava ellenben éppen azt emeli ki, hogy a közköltészet azért nem közösségi költészet, mert egyének terméke.³⁸

Voigt Vilmos az irodalmat a kizsákmányoló osztályoknak, a folklórt pedig az alávetett osztályoknak tulajdonítja, köztük helyezkedik el nála az alávetett, de nem kizsákmányolt osztályok művészete. Mint Küllös Imola megállapítja: "Némi következetlenségre vall viszont, hogy a továbbiakban az alávetett, nem kizsákmányolt osztályok művészetét azonosítja = hiszen együtt tárgyalja = a folklórral."³⁹ A közköltészetet definíciószerűen azonban nem osztályalapon kell tárgyalnunk.

I.4. A közköltészetté válás előfeltétele: a népnyelv

A kialakuló protestáns egyházak nagy fontosságot tulajdonítottak az éneknek, s különösen a népnyelven való éneklésnek. /Az egyházszakadás előtti népnyelvű éneklésről l. a II. 1. fejezetet/.

Protestáns szerzőktől gyakran idézett bibliai hely Pál I. levele a Korinthusbeliekhez: "De a gyülekezetben inkább akarok öt szót szólani értelemmel, hogy egyebeket is tanítsak, hogy nem

mint tizezer szót nyelveken." Ugyancsak a Bibliát⁴⁰ idézik a protestáns énekeskönyvek szerkesztői, amikor éneklésre szólítják fel a gyülekezetet: már a Bibliában is olvasható, hogy az Istent psalmusokkal, dicséretekkel és lelki énekekkel kell dicsérni.

Hogy a tanítás egyik fő eszköze az éneklés,⁴¹ elméletileg ezt a nézetet a hitvallásokban /először az Ágostai Hit-⁴²
vallásban, Magyarországon a Debreceni-egervölgyi Hitvallásban /⁴³
és a zsinatok /1567-es debreceni zsinat /⁴⁴ cikkeiben mondják ki az alakuló protestáns egyházak. Gyakorlati megvalósulását az énekeskönyvek nyomtatásban való megjelenése mutatja. Már a tudunkkal első énekeskönyv előszavában, Gálszécsi 1536-os gyűjteményében olvashatunk az éneklésnek, különösen a magyar nyelvű éneklésnek a hasznáról: "[...] ennek okayrt [ti. a községnek tanításáért] /z/ewksigesek ceremoniak es inek az ze/nt eg/ihazban hogy twdatlanokat tanythassa/nak/ ees inthessenek filelemre hewtre ees h/a/l/aa/dasokra. Ees nem cyak zent pal parancyol-/ya/ eertheteo nyellel ilni zent egyhazban d/e emb/eri teorwinyek zerint ees ekypp/en/ zere/zte/teth. Ne latassik tehat senkinek magyar n/y/ellwen walo ineklis az zent egyhazba⁴⁵ zi-/d/almazandonak lenny [...]"

Katolikus oldalról az 1674-es Cantus Catholici előszava is az énekek elterjesztésének és az énekekkel való tanításnak a sikeréről panaszkodik: a lakosság nagy részét "[...] a Romai Sz. Hit-től, az éneklésbéli zengésnek édesgetése vontavala=el; mint egy mézes madzaggal rájok kötvén a sok féle tévelygést [...]"⁴⁶

I.5. Az énekek közköltészetté válásának a tényezői

Az imént illusztrált, közhelyszerű tétel, hogy ti. a protestáns tanításban nagy szerepe volt a népnyelvű éneklésnek, tulajdonképpen csak feltétele a közköltészetbe válásnak. Ezután meg kell vizsgálni, hogy milyen tényezők segítették elő az énekek elterjedését, a közköltészetbe való bejutását.

I. 5.1. Az énekek szerzői

A XVI. századi gyülekezeti énekeskönyvek nem szerzői gyűjtemények, sőt néha még a kötetek szerkesztőinek a nevét sem ismerjük /például a Váradi énekeskönyv titokzatos "L. F."-je már sok fejtörést okozott a kutatóknak/. A gyűjtemények kötetkompozíciójában nem a szerzői szándék érvényesül, hanem a szerkesztők felekezeti álláspontja, a gyülekezet igényei, a szerkesztők tájékozottsága /mennyire ismerték a korábbi énekeskönyveket, hány új verset tudtak beszerezni stb./, vagy néha szerepet játszhatott a szerkesztőknek az irodalomhoz való viszonya is /ilyen szempontból érdemes lesz megvizsgálni majd Bornemisza énekeskönyvének a kötetkompozícióját/. A szerzők nevét elrejtve, akrosztichonban, kolofónban, néha a cím után /abban az esetben, ha a szerkesztő tudta, hogy ki írta a verset/ találjuk meg, ez azonban az énekek variálódása közben sokszor eltűnik. Ujfalvi 1598-as halotti énekeskönyvének az előszava is alátámasztja, hogy mellékes volt az énekszerző személye: "Az authoroknak neveket _____ el nem titkoltam volna, de kevesnek tudhattam meg az kiknek az vers fejekben nintsen, mellyeket külön meg jegyezni nem szükség volt."⁴⁷

Megállapíthatjuk tehát, hogy a népénekek közköltészeti jellegét a szerzők névtelensége is alátámasztja.

I.5.2. A nép, mint az énekek befogadója

A "nép" kifejezésen a XVI. századi társadalomnak nemcsak az alávetett osztályait értjük: Sylvester szóhasználatánakunk is megfelel.⁴⁸ A gyülekezetben, osztálykülönbség nélkül, énekeltek a nemesek és a "tudatlan község", a parasztok is, eltérően a XVII. századi szerelmi költészettől, mely csak a nemesek és deákok költészete volt. A gyerekek és az asszonyok is aktív részesei voltak az istentiszteleti és az istentiszteleten kívüli éneklésnek. A Debreceni-egervölgyi Hitvallás kimondja: "Azok is hibáznak, a kik az éneklésben részvételt megtagadják, hanem csak hang nélkül akarnak szívökben mormolni, midőn az Urnak lelke azt parancsolja, hogy lélekkel, azaz szóval, értelemmel, oktatólag és intőleg zengedezzünk és énekeljünk. Hallgatással pedig senki a gyülekezetben nem taníthat."⁴⁹ Ez az utolsó mondat immár a következő ponthoz vezet át: a gyülekezet egyszerű tagjának is feladata volt az orális továbbhagyományozás.

I.5.3. A népénekek hordozói

A népénekek hordozó közegei némileg eltérni látszanak a Stoll Béla által vizsgált anyagtól, azokat kéziratokból, ezeket elsősorban nyomtatványokból, cantionale=⁵⁰kból ismerjük. Nincs azonban különbség az egyes énekek orális továbbhagyományozásának a tekintetében, sőt, a cantionale kötelezően éneklésre volt szánva. A nyomtatott énekeskönyveken kívül nagyszámú⁵¹ kézíratos anyagot is fel kell tételeznünk, amely azonban nem maradt fent. Egy-egy gyülekezetnek legfeljebb egy graduálja volt,⁵²

míg a cantionalé=k széleskörűen elterjedtek. Ezt bizonyítja többek között az 1616-os debreceni énekeskönyv címlapja alapján rekonstruált 1602-es Ujfalvi-féle énekeskönyv⁵³ címe is: Keresztvéni Enekek. Mellyek az Graduál mellett s annélkül is ahol azzal nem élhetnek, az Magyar nemzetben reformaltatott Ecclesiákban szoktanak mondattatni [...]⁵⁴

Az énekek dallamaira a versek címe után található nótajelzések utalnak. Több esetben nemcsak egy, hanem két nótajelzést is megadtak ugyanahhoz a szöveghez. Ez is azt mutatja, hogy az orális továbbhagyományozásnak milyen nagy fontosságot tulajdonítottak az énekeskönyvek XVI. századi szerkesztői.

Az énekek elterjesztésében így persze jelentős szerepet játszott az énekek betanítása is. A templomban az előénekes, a kántor vagy maga a lelkész végezte a betanítás munkáját.⁵⁵ A hagyomány szerint Sztárai Mihály esténként a templom előtt hegedült és zsoltárokat énekelt.⁵⁶ Több helyen a gyerekek voltak az előénekesek. A tanítás módja a következő volt: "A templomokban soronként diktálták a szöveget és a nép úgy énekelt és az énekeket úgy sajátította el."⁵⁷

A népelemek közköltészetté válásának egyik legfőbb bizonyítéka az, hogy a templomban és a templomon kívül egyaránt⁵⁸ honosak voltak. Az alábbi idézetek jól mutatják, hogy a népelemeket valóban mindenhol, még az egyház által tilalmazott helyeken is énekelték.

⁵⁹
= Huszár Gál 1560-as énekeskönyvének az előszavában:
"Annacfelette pedig az Isteni Dichereteckel sem elne természetellen [ti. az emberi nemzet] a korchomakon es egyeb zabalo helekenn, hanem igaz isteni felelemben tisztelne hala adassal es

könyörgéssel az ő teremő és meg valto Istenet."

60

= Szegedi Gergely 1569-es énekeskönyvének a címében:

"Enekes könyv melyből szoktanac az Vrnak Diczeretet mondani, az anya szent egyházban, es keresztyeneknek minden gyülekezeti-ben [...]"

61

= Huszár Gál 1574-es énekeskönyvének az előszavában:

A régi keresztyenek "az isteni diczereteket kortsoman auagy egyeb zabalo gaz helyeken nem eneklettek, hanem czac ott, ahol az emberec eppültenek es önmagoknak vigasztalast vöttenec az isteni diczeretekből [...]"

"Nem illik tahat minden gaz korczoman, virag enekec kö-zöt, es a reszeg disznok előtt, az Istennek szent diczeretit énekelni."

62

= Bornemisza Péter 1582-es énekeskönyvének az előszavában:

"MASODIC Reszeben kedig egynihany valogatott hoszu enekec vadnac, az szent irasbol szep tanusagokra rendeltettec: Kickel hazunknal, es hazunc kiüül, menyegzőbe, es mertekletes nem zabalo lakodalomba, es minden helyeken ha elünk, szabadon predikatio gyanant lehetne." 63

64

= Bornemisza Foliopostillájában és az 1593-as Bártfai

65

énekeskönyv előszavában arról olvashatunk, hogy az énekek hasznosak, mert ha az embereknek háboruságaik vannak, vigasztalhatják magukat éneklésükkel. /A két gyűjtemény összehasonlításával külön foglalkozom majd/. A Foliopostillában több helyen 66 olvasható az ajánlott énekek mellett a következő megjegyzés: "dellyest mulatsagos tanusag gyanant" vagy "dellyesti mulatsagert es tanulasert", ami délutáni időtöltést jelent. 67 A Jámbor ház zasok meghallgassátok kezdetű énekhez ezt fűzi hozzá Bornemisza:

"Ez Enek meg vagy on ez könywbe corrigalua, hogy Templombais
68 enekelhetni."

= Gönczi György előszava az un. Debreceni énekeskönyvben: 69

"Vetenek azért ezek ellen azok, kik ez=fele Isteni dicsiretek=
nek avagy ellene mind szollanak es szükséges voltat tagadgyak,
avagy idegen nyelven, ertelem nélkül enekelnek, mint az Mises
Deakok es Papok, Magyarok leven Deakul, ertelem es haszn nélkül
kialtanak, avagy Orgona sippal futattyak az Isteni dicsiretet,
avagy reszegsegekben korcsoman es egyeb alkolmatlan helyeken
esz=nelkül es ertelem nélkül nagy torokkal vesztegetik az di=
csire/te/ket, mellyet Isten szidalmaz es meg tilt. Esa. 5. et
24. V. 9. Amos. 6. V. 5. et 6. Psal: 50. V. 16. Eph: 5. V 18. 19."

= Ujfalvi Imre 1602-es énekeskönyvének az előszavában: 70

"Vetkez^{te}nek azért, es vetköznek, hogy az többirül ne szollyak,
azok az Cantorok, Mesterek, az kik akar mi bokorban költött
eneket mindjarast az Templomba vittének, es meg mostan=is
71 visznek [...]"

"Hat az többbit mind karhoztassuk, es el vessük? Ne: hanem
az ki azokban gyönyörködik, mas könyvben szedegetheti: sőt ugyan
masban öszve szödegetven, ki kellene nyomtatni." Ez a kötet
lenne Ujfalvi kiadói tervében a 3. kötet, melynek énekei "[...]"
mind azok=altal nincsenek az Templomban ususban, s nem=is le=
hetnek ok nélkül."

I.5.3.1. A Bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe 1590 körüli és Bornemisza 1582-es énekeskönyvével

A hagyományozás nyomtatott és előszóbeli formái

mellett, mint erre már rámutattunk, egykoru kéziratokat is nagy számban kell feltételeznünk. A kéziratok hagyományozás fontosságának az illusztrálására az 1593-as Bártfai énekeskönyv példája a legmegfelelőbb.

A Bártfai énekeskönyv és Beythe 1590 körüli énekeskönyvének a rokonságával legrészletesebben Kelecsényi Ákos foglalkozik⁷². Beythe énekeskönyve a halotti énekekkel kezdődik. Kelecsényi megállapítja, hogy a halotti énekek sorrendjének tekintetében Beythe gyűjteménye a Bártfai énekeskönyvhöz áll a legközelebb, szövegváltozatok, helyesírás szempontjából pedig az 1590-es debreceni és szintén a bártfai gyűjteménnyel mutat rokonságot, habár közöttük a kapcsolat nem közvetlen: Beythe kéziratok énekeskönyv/ek/re és/vagy saját gyűjtésére támaszkodott. A mű eleje csonka, hiányzik a teljes A iv, 16 kisalaku lap. Az első fennmaradt 3 ének, mint erre Kelecsényi rámutat, ugyan- ebben a sorrendben megtalálható Bornemisznál és a Bártfai énekeskönyvben is. Kelecsényi azonban elmulasztja megállapítani, hogy a nyilvánvalóan közös csoporthoz tartozó három énekeskönyv közül a két épségben ránkmaradt gyűjtemény e 3 ének előtt, egymással megegyezve, ugyanezt az 5 szöveget közli, tehát nyilvánvaló, hogy Beythe énekeskönyvének a hiányzó elején is ez az 5 ének állott. Az ivszámozásból vélhetőleg épp ennyi éneknek a hiányát tételezhetjük fel. Sőt, a két Huszár Gál-féle énekeskönyv szerkezete is majdnem teljesen megegyezik velük. A 8 ének sorrendje az öt énekeskönyvben a következő:

VERSCIMEK	Huszár Gál 1560-as énekeskönyve	Huszár Gál 1574-es énekeskönyve	Bornemisza Péter 1582-es énekeskönyve	Beythe István 1590 körüli énekeskönyve	Bártfai 1593-as énekeskönyv
A mi életünknek közepette	-	123b	159b	-	398
Tudjuk, Uram Isten	-	123b	159b	-	397
Emlékezzünk mi keresztyén népek	I ₁ ^b -I ₃ ^a	124a	160a	-	398
Adj üdvösséges kimulást	I ₃ ^a -I ₄ ^b	125a	161a	-	400
Jer, temessük el a testet	I ₄ ^b -I ₆ ^a	126a	161b	-	401
Az Istennek jóvoltáról	I ₆ ^a -I ₇ ^b	126b	162a	9a	402
Megszabadultam már én	I ₇ ^b -I ₈ ^b	-	163a	11a	404
Ember emlékezzél a szomorú	I ₈ ^b -K ₁ ^a	-	163b	12a	404

A Bártfai énekeskönyvben az első két halotti vers sorrendje fel van cserélve, mely lehet véletlen is. A Megszabadultam már én és az Ember emlékezzél kezdetű énekek hiányzanak Huszár Gál 1574-es énekeskönyvéből, mivel a legteljesebb Huszár Gál-féle énekeskönyv példánya itt megszakad. Dézsi Lajos már bebizonyította: Bornemisza Péter énekeskönyve Huszár Gál 1574-es énekeskönyve II. részének anyagát teljes egészében bevette a maga gyűjteményébe, majd Bornemiszánál ezután a Huszár Gál 1574-es énekeskönyve I. részében található reggeli könyörgések találhatók, így Huszár Gál énekeskönyvének a végén a Megszabadultam már én és az Ember emlékezzél kezdetű énekek lehettek, valamint az Index.⁷³ Ezt a tényt a fent említett másik két énekeskönyv, a Beythe-féle és a Bártfai énekeskönyv is tanúsíthatja. Az ujabban előkerült 1560-as Huszár Gál-féle énekeskönyvben az első két ének kivételével ugyancsak ebben a sorrendben, egy tömbben találhatók a halotti versek. Hogy a Beythe-féle énekeskönyv-részlet anyagából Bornemisza miért csak az első nyolc szöveget közli nem úgy mint a Beythe-félével lényegében megegyező bártfai gyűjtemény -, azt az magyarázza, hogy Bornemisza temetési énekeszöveg csoportja szándékolta rövid, a többi halállal kapcsolatos vers Bornemisza gyűjteményének más részében található. A textológiai összehasonlítás is mindenesetre azt mutatja, hogy kéziratok áramlását kell feltételeznünk, ugyanis a temetési és halotti énekek tekintetében egy csoporthoz tartozó öt énekeskönyv szövegei közvetlenül nem vezethetők le egymásból.⁷⁴

De a kéziratos források kikövetkeztetése nyomán nemcsak ezen a ponton kell módosítanunk Schulek Tibor sztemmáját, melyet ő a Váradai énekeskönyv facsimile kiadásához mellékel.⁷⁵

A Bártfai énekeskönyvről, mint kései kiadványról, joggal tételezhetnénk fel, hogy főként nem kéziratoss forrásokat, hanem elsősorban a korábbi nyomtatott énekeskönyvek anyagát használta fel. Ez a feltevés mégsem látszik igazolhatónak.

⁷⁶
Csomasz Tóth Kálmán az énekeskönyv következő jellegzetességeit emeli ki: a gyűjtemény szerkesztője az énekeket az egyházi év szerint rendezte el, de világos és következetes elrendezésről nem beszélhetünk, mivel alkalmi énekeket, psalmusokat elegyített az ünnepek közé. Itt jelentek meg először nagyobb számban hymnuszok a gyülekezeti énekek között. Az un. debreceni énekeskönyveket nem követi, s nem tartalmi vagy beosztásbeli, hanem csak eszmei rokonságot mutat a Huszár Gál-féle 1574-es és némiképpen a Bornemisza-féle énekeskönyvvel. Ezek a megállapítások azonban csak részben igazak.

Az énekeskönyv szerkezetileg következetesen ragaszkodik az egyházi év ünnepeihez, amelynek első fele Jézus életének eseményeihez kapcsolódik, második része pedig az un. ünneptelen félév, mely a Bártfai énekeskönyvben a Következnek közönseges dicziretek, szent Haromság napiatul foguan es Eztendőtul foguan egez Aduentus vasarnapig címmel szerepel. A XVI. századi énekeskönyvek ünnepi utalásait áttekintve, ez a gyűjtemény tartalmazza az ünnepek leggazdagabb, legrészletesebb felsorolását. A vízkereszt és a vízkereszt utáni énekek között elhelyezkedő házaseénekek csoportja csak látszólag problematikus. Bizonyára felfoghatjuk ezt a csoportot a vízkereszt utáni 2. vasárnap tartott kánai mennyegző ünnepéhez kapcsolódó énekeknek is. Ebben a világos elrendezésben többnyire egy csoportban helyezkednek el a káté-énekek és a psalmusok, mint ahogy Borsa Gedeon a Huszár Gál-féle 1560-as énekes-

könyvvvel foglalkozó cikkében már kimutatja: "Az 1593. évi bártfai kötet valamennyi énekét ahhoz az alkalomhoz csoportosította, amikor azt megszólaltatták, így külön zsoltár=csoport nincs is."⁷⁷ A gyűjtemény ugyan nem liturgikus, de határozottan szembefordul a helvét irányzatu énekeskönyvek dogmává merevedő liturgia=ellenességével is, tehát liberális gyűjteménynek mondható.⁷⁸ Ezt a nézetet igazolja a szerkesztő válogató tevékenységének elemzése. Tudjuk, hogy a korábbiakhoz képest nagy számú énekkel bővült ez a gyűjtemény, mintegy 45 énakkal. Ezeknek az énekeknek mintegy 26 %-ában megtaláljuk a szerző nevét is. Nemcsak azt bizonyítja ez a = jobb híján nevezzük így = fogékonyság az egyénibb vallásosságu líra iránt, hogy a szerkesztőtől távol állt Ujfalvi kérlelhetetlensége, hanem azt is, hogy az új énekek nagy részét kéziratokból vette át a szerkesztő. Legjellemzőbb példa erre, hogy Bornemisza Péter Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán kezdetű, Szent János látásáról szóló verses bibliai históriáját, mely külön kiadványként jelent meg,⁷⁹ egyedül a Bártfai énekeskönyv közli újra a XVI. században, feltüntetve a szerző nevét is.⁸⁰ Egyáltalán, minden jel arra vall = mint már többen észrevették =, hogy az ismeretlen bártfai szerkesztőnek a szerkesztési elveiben egyik legközelebbi eszmerokona a detrekői énekeskönyvet kiadó Bornemisza. Közvetlen kapcsolatot nem tételezhetünk fel az 1582-es Bornemisza=féle énekeskönyv és a bártfai gyűjtemény között, ám ha Bornemisza csupán tervezett énekeskönyvével vetnénk egybe, a helyzet gyökeresen megváltoznék. A Bornemisza=féle énekeskönyv III. részének a külön bevezetőjében arról olvashatunk, hogy a szerkesztő szeretett volna több bibliai éneket is kinyomtatni, s ha módja lesz rá, egy új

kiadást is közzétesz majd. Kovács Sándor Iván helyesen úgy értelmezi ezt a nyilatkozatot, mint egy új énekeskönyv tervét. Ugyancsak ő foglalkozik a későbbi Foliopostilla és az énekeskönyv közötti kapcsolattal. Tudomásom szerint az eddigi kutatás figyelmen kívül hagyta a Foliopostilla és a Bártfai énekeskönyv közötti kapcsolatot. A Bártfai énekeskönyv rövid előszavát ugyanis maga Bornemisza írta. A szöveg előzőleg a Foliopostilla 102. lapján jelent meg, Éneklésről címmel. /A két szöveget az I. számú függelék tartalmazza a dolgozat végén./ A vizkereszt utáni 4. vasárnapra szóló prédikáció elején a szokásos rövid utmutatás helyett, mely az éneklésre vonatkozik, az énekek hosszú felsorolását és osztályozását kapjuk. Az énekek tartalmi felosztása meg egyezik a prédikáció textusául megadott Máté evangéliuma 8. részében foglalt témával: Jézus lecsendesíti a háborgó tengert. Bornemisza 54 éneket sorol fel itt. Az énekek felsorolásának az átvételekor a bártfai szerkesztő 10 éneket kihagyott, habár a 10 kihagyott énekből 4 megvan a bártfai kötetben is. ⁸² 3 olyan éneket is ⁸³ felsorolt ellenben, amely nem található meg a bártfai gyűjteményben. ⁸⁴ Apró változtatást Bornemisza szövegén is végzett: a Bártfai énekeskönyv feltünteti az idézett pontos bibliai helyeket is. Tehát a Bornemisza-féle és a Bártfai énekeskönyv között nemcsak eszmei, hanem szorosabb kapcsolatot kell feltételeznünk, csak hogy nem az 1582-es detrekői, hanem egy esetleges későbbi, szintén Bornemisza-féle kiadvány-terv és a Bártfai énekeskönyv között. Az persze csak feltevés, hogy a bártfai szerkesztő ismerte volna Bornemisza későbbi énekgyűjteményének, ha volt ilyen, a kéziratát vagy tervét. Mindenesetre úgy látszik, az előszót író bártfai szerkesztő egy nem egészen pontos kézirat forrásból, nem pedig a Foliopostilla nyomtatott

kiadásából ollózott. Aligha magyarázható másként, hogy Bornemisza felsorolásából miért hagyott ki 4 olyan éneket is, amely egyébként megvan a gyűjteményében. Inkább az a valószínű, hogy egy-, már ezzel a Bornemisza előszóval ellátott kéziratot gyűjtemény került a kezébe.

II. A protestáns népének viszonya a liturgiához

II. 1. A katolikus népének megvoltának a kérdése

Már Ujfalvi Imre a protestantizmus elterjedésének tulajdonította a nemzeti nyelvű éneklés megjelenését. Énekeskönyvének az előszavában írja: "[...] az előtt nyolczvan ezten-dövel talam ez Enekekben, az mi nyelvünkön egy sem irattatot, holot az előtt minden Deakul, nemzetünknek idegen nyelven, enek-lötttenek, birbiteltenek, az kik az Templomban szolgaltanak [...]" Ez a nézet több mint tulzó. Már az Oláh Miklós érseksége alatt tartott 1560-as esztergomi zsinat tilalmazta a százévesnél újabb énekek éneklését, ilyenek tehát léteztek: "Cum gravi poena committimus ne vulgares ullae, aut latinae etiam cantilenae, praeter eas, quas ante centum annos maiores nostros certe appro-basse constet, aut praeter eas, quae posthac a nobis fuerint approbato⁸⁵, in templis maxime admittantur." I. Ferdinánd 1564-ben megengedte, hogy communio után a nép nyelvén énekeljenek hymnust vagy psalmust.⁸⁶ Telegdi Miklós prédikációkötetében⁸⁷ fennmaradtak magyar nyelvű énekek is. Ezek az énekek így a XVI. századi katolikus népének éneklés dokumentumai.⁸⁸ Már Erdélyi Pál megállapítja, hogy a XV. század végi és a XVI. század eleji kódexekben megtalálható magyar nyelvű zsoltárokat csak kolos-tori használatra szánták.⁸⁹ Bóta László az Apor-, Döbrentei-,

Keszthelyi-, Kulcsár-, Festetics-, Czeh=kódexek zsoltárfordításait áttekintve felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a szövegek prózai fordítások, nem népszerűsítésre, hanem liturgikus használatra voltak szánva, nem a laikus közönség, hanem a készülő szerzetesek, apácák részére fordították. "Ha egyáltalán bizonyítani lehet, hogy nálunk protestánsok irtak először verses zsoltárt, úgy ezt akár véletlennek is tekinthetjük. Nyugaton ugyanis már jóval a reformáció előtt divott a verses zsoltárköltészet.⁹⁰

El kell fogadnunk Horváth Cyrill megállapítását: "az egyháznak, mely a nemzeti elemeket másutt sem írthatta ki egyszerre az istentiszteletből, túrnie kellett az 'abusus'-t, és ha a nép a cultus főrésze, a mise alatt, mint látszik, a középkor végéig, sőt jóval azon innen is, csak imátkozott, de nem énekelt: egyébkor, prédikáció előtt és után, körmenetek, bucsujárások alkalmával szokásban volt a magyar népének."⁹¹

A katolikus népének megvoltának a kérdését legteljesebben⁹² Petró Sándor vizsgálja. Petró elutasítja Szabó T. Attila és Mihályfi Ákos nézetét, akik szerint a középkorban nem volt liturgiával kapcsolatos magyar nyelvű éneklés. A német nyelvű éneklés 973-ig nyúlik vissza, amikor is Dietmar prágai püspök idejében, 973-ban a latin Kyrie után németül énekelt a nép. A lengyeleknél a XII. századig nyúlik vissza a liturgiával kapcsolatos népénekklés. Ezeknek az analóg jelenségeknek, valamint az énekeskönyveknek, a hagyomány őrizte népénekkincsnek, a drámai emlékek tartalmi és formai egyezésének az alapján Petró megállapítja, hogy létezett már a reformáció előtt is népénekklés.

Nem vitatható tehát, hogy a népnyelvű éneklést a

protestantizmus tette széleskörűvé, de az sem tagadható, hogy a XVI. századi katolikus vallási gyakorlatban még jól kimutatható az egyházszakadás előtti népnyelvű énekmondás hagyományának a továbbélése. A legujabban előkerült Zsigmond=kori magyar nyelvű népének = /Krisztus/ fel tamada ment en nagi kyniabalol = ezt a hipotézist végleg bebizonyította.⁹³ A Rajeczky Benjamin kutatásai nyomán ismertté vált kézirat töredékben a 3^v folió felső szélén egy=egy sorban a magyar Krisztus feltámadá, a német Christ ist entstanden, a lengyel Chrystus z martwych wstal jest és a cseh Buoh všemohúci egy=egy strófája található. "Amit a nagyszombati zsinat rendelkezése alapján csak sejthettünk: hogy a XV. században már volt országos magyarnyelvű népénekgyakorlat, azt forrásunk bizonyossá teszi. Most már konkrét éneket tudunk kimutatni a század első feléből, méghozzá az európai pentatónia ereszkedő típusából."⁹⁴

II.2. A protestáns népének eltávolodása a hagyományos liturgiától

A protestantizmusban a népének elterjedése párhuzamosan zajlott le a hagyományos liturgiának háttérbeszorulásával. Ez a folyamat azonban nem zajlott le rögtön a protestantizmus megjelenésének a kezdetén. Huszár Gál 1557. október 26-án híres levelében Bullingerhez fordult, s az istentisztelet rendjére vonatkozóan az új egyház számára utmutatást kért:⁹⁵ "Igy majd, ugymond, ha mindnyájan a te irataidat fogadják el, senki sem követi járatlanul a maga csinálmányait és a különféle szertartásokkal nem zavarják meg az egyházak egységét."⁹⁶ Az agenda=írás⁹⁷ ugyan-ezen szükségletet igyekezett kielégíteni. Heltai Gáspár Agendája

⁹⁸
előszavában az egyházi rendtartás egységesítésére szólít fel: "[...] hollot semmi dolog olyan kart nem teszen mint az egyenetlenség, mind a tudomanba, s' mind az egyházbeli cheledetökbe, es a szinettlen heaba valo külembözes az egyházi rendtartasba."

Az általában vett liturgiához való viszony azonban nem ellentmondásmentes, aligha lehet Szenci Molnár Albert zsol⁹⁹tárkönyvét /amely egy új, leegyszerűsített liturgia felé halad/¹⁰⁰vagy az 1636-os Öreg Graduált¹⁰¹ /mely a régi liturgia megőrzésének a szándékát mutatja / másként értelmezni, mint két merőben eltérő kísérletet valamely egységesített liturgia kanonizálásához. Sőt mintha már a XVI. században is a református radikalizmusra való ellenhatásként lehetne értelmezni a Bártfai énekeskönyv szerkesztői koncepcióját, amelyet részletesebben a szorosabban vett műfaji vizsgálatok után fogok tárgyalni. Az énekeskönyvek aprólékos műfaji vizsgálata választ ad arra az ismert tényre, hogyan tér el már a század végére egymástól a lutheránus és a helvét felekezet énekeskönyvi anyaga, annak ellenére, hogy az énekkincs nagy része még közös.

II. 3. A népénekek szorosan vett műfaji vizsgálata

II.3.1. A műfaji vizsgálatba bevont énekeskönyvek, nyomtatványok, kéziratok

Munkám első fázisában 404 éneket /ebből 87 zsoltár/ vizsgáltam meg műfaji szempontból a következő verseskönyvek alapján:

Gálszécsi István 1536-os¹⁰² és 1538-as¹⁰³ énekeskönyvének
a töredékei.¹⁰⁴

Huszár Gál 1560-as énekeskönyve.

Az 1566-os Váradi énekeskönyv.

Szegedi Gergely 1569-es énekeskönyve.

Huszár Gál 1574-es énekeskönyve.

Bornemisza Péter 1582-es énekeskönyve.

Az 1590-es un. Debreceni énekeskönyv.¹⁰⁵

Beythe István 1590 körüli énekeskönyve.

Az 1593-as Bártfai énekeskönyv.

A XVI. század végi Batthyány-kódex.¹⁰⁶

Ujfalvi Imre 1598-as halotti énekeskönyvének 1620-as kiadása.¹⁰⁷

Az Ujfalvi-féle 1602-es debreceni énekeskönyv.

II. 3. 2. A műfaj-összetevők osztályozásának történeti poétikai módszere

A "történeti poétika" irodalomtudományi módszer. Neve az orosz "isztorieszkaja poet'ika" terminus tükörfordítása. A fogalom kialakítása Alekszandr Nyikolajevics Veszeloovszkij¹⁰⁸ nevéhez fűződik.

Az 1600 előtt írt magyar versek gépi feldolgozása során, s így a műfaji vizsgálatban is a történeti poétika módszerét követtük: nem az egyes költeményt, hanem a költői beszéd hagyományát vizsgáltuk. "A költemény egyszeri megszólalás, a költői beszéd hagyománya pedig az, amit az egyszeri mivoltától megfosztott, mert megismételhető elemek halmazának tekintett költeményből tudományosan leltárba tudunk venni.¹⁰⁹ A történeti poétika ezen meg-

tározásának csak részben előzménye Veszeloovszkij munkája, ezért meg kell vizsgálni a fogalom eredetét, viszonyát a fent idézett definícióhoz.

II. 3. 2. 1. A költői hagyomány vizsgálata

A Szegedi Számítógépes Verstörténeti Csoport akárcsak Veszeloovszkij, nem egyes műveket, hanem művek sorát tanulmányozza, így ez a módszer felveti az irodalomtörténet=íráshoz való viszonyunk, tágabb értelemben a történetiség kérdését.

Már Veszeloovszkij is a történeti poétika általános kereteinek a kijelölésekor az irodalomtörténet=írást csak az irodalmi művek egyes elemeinek részletes analizise nyomán tartja elképzelhetőnek: "Kutatásunknak a költői nyelv, a stilus, az irodalmi szűzség történetére kell bomlania és a költői műfajok történeti egymásutánjának kérdésével, történeti egymásutánjuk törvényszerűségeivel, a történelmi=társadalmi fejlődéssel való kapcsolat tisztázásával kell befejeződnie." ¹¹⁰ Munkánkat, tagadhatatlan, távoli eszmei rokonság fűzi Veszeloovszkij irodalomtörténeti elképzeléseihez. Analitikus leírásunkat irodalomtörténetinek tekintjük, de amely az egyes művek elemzését is elősegítheti. Ez a feldolgozás tisztán irodalmi, mellőz mindenféle eszmetörténeti, kulturtörténeti háttérrel. A múlt században Veszeloovszkijnek éppen az volt a nagy érdeme, hogy az irodalomkutatásnak, mint tudománynak autonómiáját akarta elméletileg ¹¹¹ megalapozni, a leíró irodalomtörténetet szigorúan ¹¹² rendszerezett diszciplinává akarta átalakítani. Mint Kazanszkij írja: "A 'történeti poétika' eszméje úgy jött létre, mint

a spekulatív, filozófiai, dogmatikus elmélet elleni tiltakozás." ¹¹¹
"Az új poétika teljes egészében tulajdonképpen anyagánál, a szónál akart maradni, rendszerezett, specifikus, igazi művészet= ¹¹⁴
elmélet akart lenni."

Az irodalomkutatás módszertanának, az irodalomtörténetnek mint önálló szellemtudománynak a létrehozása azonban nem egypárra és nem is teljesen valósult meg Veszelo¹¹⁵vszkij műveiben. Victor Erlich elemzése nyomán Veszelo¹¹⁵vszkij három korszakát lehet megkülönböztetni:

1. Az 1860-as években Veszelo¹¹⁶vszkijnek még esztétikaellenes a kiindulópontja, az irodalomtörténetet azonosítja a kulturtörté¹¹⁶téttel, a retorikai és poétikai traktátusok korának elmu¹¹⁷lásáról beszél. Meg kell jegyeznünk, hogy a formalizmus ellenes Zsirmun¹¹⁷szkij szerint ez az itt felvázolt fejlődésvonal nem teljesen igaz: "Későbbi kritikusainál Veszelo¹¹⁷vszkij történeti=irodalmi nézeteinek a fejlődése, mint a kulturtörté¹¹⁷nettől a történeti poétikához vezető ut tűnik fel. A formalizmus szempontjából, mely igyekszik Veszelo¹¹⁷vszkij tekintélyére támaszkodni, ez azt jelenti, hogy az esztétörté¹¹⁷nettől a formatörté¹¹⁷té¹¹⁷netig. Az ilyen formalista szembeállítás eltorzítja a Történeti poétika igazi tartalmát: bár Veszelo¹¹⁷vszkij nem jutott el rögtön a költészet problémáihoz, a költészet fejlődéséről vallott koncepciójának az alapja a kulturális=törté¹¹⁸neti elv..." ¹¹⁸

2. Később Veszelo¹¹⁹vszkij számára az irodalomtörténet még mindig "a társadalmi eszme története, de csak annyiban, amennyiben filozófiai, vallási és költészeti áramlatokban fejeződik ki és szavakban testesül meg." ¹¹⁹

3. Bevezetés a történeti poétikába című tanulmányában Veszelo¹¹⁹vszkij

lovszkij már a költői tudatnak és formáinak a fejlődésére helyezi a hangsúlyt. "Mi az irodalomtörténet?" = teszi fel a kérdést, s válasza: "kép=költészeti élményben kifejezett társadalmi gondolat. Az eszmetörténet sokkal szélesebb értelmű, az irodalom ennek csak részleges megjelenése, az irodalom elkülönítéséhez annak a világos felfogása szükséges, hogy mi a költészet, mi a költői tudatnak és a költői tudat formáinak a fejlődése, másként nem beszélhetünk történetről. De az ilyen meghatározás olyan analízist követel, amely a felállított céloknak megfelel."¹²⁰

Munkánkat, a régi magyar versek gépi feldolgozását nemcsak irodalomtörténetnek, hanem hangsúlyozottan történetinek tartjuk. Zsirmunszkij és Markiewicz szóhasználatában ugyan csak a diakrón vizsgálat számít történetinek. Zsirmunszkij szerint kétféle poétika van: elméleti /ez stilisztikára, tematikára és kompozícióra oszlik/ és történeti: "Az elméleti poétika feladata, hogy megmagyarázza e költői fogások [egy Fet vers költői fogásairól van szó] jelentőségét, kölcsönviszonyát és jellegzetes esztétikai funkcióját. A történeti poétikának viszont azt kell megállapítania, hogy miként alakultak ki ezek a kor költői stílusában, s hogy miként viszonyulnak a költészet fejlődésének előző és következő mozzanataihoz."¹²¹ Markiewicz a történeti és az elméleti irodalomtudomány határterületére helyezi a történeti poétikát, melyet a költői formák történetének nevez,¹²²

Munkánk, s ezen belül a műfajok osztályozása egy régi kor szinkron vizsgálata, illetve szinkron rendszerek egymásután következésének a vizsgálata. A történetiség elvét követve /"mindent a maga mércéjével"/ a korabeli műfaji jellegűnek mondható besorolásokat vettem alapul. Előszavak, főcímek, élőfejek,¹²³

alcimek, az énekek pozíciója /például a "más", "cantio alia" stb. címek esetében a pozíció döntött/ alapján meghatároztam azt, hogy miként használták ezeket az énekeket a XVI. században, milyen latens műfaji rendszerezés létezett.¹²⁴

Veszeloovszkij antipszichologizmusa szintén a költői hagyományt állítja a középpontba, mint Erlich megállapítja: "Veszeloovszkij számára az irodalom az irodalmi termékek összege, amelyek összegyűjthetők és összevethetők a¹²⁵ nélkül, hogy tekintetbe vennénk alkotóikat és fogyasztóikat." "Nem az invenció, hanem a tradíció, nem az egyéni teremtőkéesség, hanem a személyfeletti korlátozó tényezők azok, amelyek Veszeloovszkij világ-irodalom=felfogásának a középpontjában állnak."¹²⁶ A pszichológia=ellenesség Veszeloovszkijt a formalistákkal rokonítja, genealógiai kutatásait, a szinkretizmus elméletének a kidolgozását azonban nem folytatják. Veszeloovszkijt többek között az orosz komparatiztika megalapítójának is tekintik:¹²⁷ a különböző tájakon nemzedékről=nemzedékre öröklődő formulák ismétlődésének, hagyományozódásának a kimutatása Veszeloovszkij kutatásának a középpontjában áll.¹²⁸

II. 3. 2. 2. A költemény megismételhető elemek halmaza

Veszeloovszkij poétikája, akárcsak a szegedi csoport munkája, induktív poétika.¹²⁹ Veszeloovszkij "éveken keresztül következetesen a parallelizmusoknak és összevetéseknek, az idézetek tényszerű anyagának és a középkori irodalom, a folklór idézeteinek a gyűjtögetésére korlátozta magát. Ezeknek a tudós szubjektív beavatkozása nélkül kell, Veszeloovszkij gondolata

szerint, megmutatniuk a megfigyelőnek az objektív, általános törvényeket, amelyek egyébként mintegy bezárva maradnának az anyagban. Veszeloovszkij saját kutatásának a módszerét mint tör= ¹³⁰ téneti indukciót igazolja..."

Veszeloovszkij elsősorban az ismétlődő elemek tanulmányozását állítja a törvényszerűségek kimutatásának szolgálá= tába: "A tények sorát tanulmányozva észrevesszük bennük a kö= vetkezetességet, a tények közötti megelőző és az utána következő viszonyt; ha ez a viszony ismétlődik, gyanítani kezdjük benne az ismert törvényszerűséget; s ha ez a viszony gyakran ismétlődik, már nem a megelőző és utána következő viszonyról, hanem okról és okozatról kezdünk el beszélni... és minél több az ilyen elle= nőrző ismétlődés, annál valószínűbb, hogy a kapott általánosítás egyben törvényszerűség is." ¹³¹

II. 3. 2. 3. A műfaj mint elemek. műfaj=összetevők halmaza

Veszeloovszkij az orosz formalistákra talán a szűzség ¹³² poétikájáról írt művével tette a legnagyobb hatást. A mese műfaját csak nagyobb egységnek tekintik, a legkisebb narratív egységnek a motivumot tartják, melynek a nyálábja alkotja a szűzsét. Bár Propp kutatásai nyomán azóta a mese legkisebb egységének a szereplők funkcióit tartjuk, de éppen Propp hang= sulyozza: "amíg nem rendelkezünk helyes morfológiai feldolgozással, helyes történeti feldolgozásról szó sem lehet. Ha nem tudjuk alkotórészeire bontani a mesét, akkor nem tudunk ¹³³ összehasonlitásokat végezni."

II. 3. 3. A műfajok

II. 3. 3. 1. A korabeli műfaji rendszer

A reformáció a biblicizmus szellemében megkövetelte, hogy "az irasból meritett kegyes énekeket"¹³⁴ énekeljenek.

Elvi=teológiai szempontból tehát az énekeknek a Bibliához való viszonyát kellene elsődlegesen megvizsgálnom,¹³⁵ erre azonban a jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatom.

A Szent Pál kolossébeliekhez írt levelében olvasható psalmusok, dicséretetek, lelki énekek a szakirodalom megállapítása szerint¹³⁶ nem jelentenek különböző műfajokat.¹³⁷ Ezt a XVI. századi énekeskönyvek előszavai is tanúsítják, szinonimaként használják a három műfajt.

Késői, XVII. század eleji adatunk van azonban a három fő műfaji osztály /psalmus, hymnus, lelki ének/elkülönítésére. Együttal ez az első olyan magyar irodalom=elméleti rendszerezés, amely foglalkozik a gyülekezeti ének műfaji kérdésével. A XVI. században ugyan létezett egy implicit műfaji rendszer, műfaji konvenció, amelyet a mai kutató csak rekonstruálni tud. Geleji Katona István az Öreg Graduál előszavában a gyülekezeti énekeknek egy lehetséges műfaji osztályozását adja. Szent Pál kolossébeliekhez /3:16/ és efézusbeliekhez /5:19/ írt levele alapján az egyházi énekek három nemét különíti el:

1. psalmusok, amelyen a próféták énekeit, magyarul a Szoltárokat értjük.

2. hymnusok, melyeken "azok az énekek értetnek, az mellyekben az Isten valamikiváltképpen való jó téteményeért ditsértetik, az

honnan Magyarul ugyan ditséretnek=is mondatik, az minem az Moses=é, és az Miriám=é Exod. 15. a' Deborah=é és az Bárak=é Iud. 5. az Anna=é 1. Sam. 2. az három iffiak=é az tűzben Dan. 3. az Szűz Mariá=é, és Zacharias Pap=é, Luc. 1. az Simeon Prophetá=é Lu. 2. és többek=é, mellyek más néven Deákul Canticumoknak=is mondatnak." ¹³⁸

3. órák: "az Apostol érte rajtok az olyan énekeket, a' mellyekben nem csak az Isteni ditséret, hanem egyszer s=mind intések, tanítások, jóvendölések és hálá=adások=is vagynak. Egy ilyenek az Salamon Enekeinek enekei, az mi Antiphonaink, Prosaink, Ver=siculusink, Benedictioink, avagy az énekest be rekesztő Al= ¹³⁹ dasink, és több affelék." Ezeket az énekeket az apostol a szerelemről irt pajkos énekektől hogy elkülönítse, lelki énekeknek nevezi.

II. 3. 3. 2. A mai szakirodalom műfaji rendszere

A régi magyar irodalommal, a reformációval s annak énekkincsével foglalkozó irodalomtudományban nem létezik explicit műfaji rendszerezés. Itt bemutatásképpen csak felsorolnék olyan műfaj=neveket, amelyeket a szakirodalom rendszerezetlenül, általánosan elfogadottként megad:

RMNy: hymnus; psalmus; bibliai ének; antiphona; Symbolum Athanasii.

RMDT: hitvallás; áldozócsütörtöki, husvét, karácsonyi stb. énekek; conclusio; asztali áldás; gyermek=ének; hymnus; hetedszaki hymnus; antiphona; sequentia; reggeli dicséret; kate=kizáló ének; jeremiád; énekversbe foglalt urvacsorai közgyónó imádság; halottas ének; temetési ének; psalmus; vasárnap délutáni

kezdőének; hajnalhirdető ének; urvacsorai ének; un. 8 boldogság versbeszedése; Miatyánk=ének; Credo=ének; Tizparancsolat versbeszedése; házások éneke; dicséret; utonjárók éneke.

¹
RMKT : a jegyzetben nem közöl külön műfaj=neveket, hanem feltünteti az énekeskönyvekben előforduló énekcimeket.

Schulek Tibornak a Várad i énekeskönyv facsimile kiadásához írt tanulmánya: gyónó ének; káté=ének; a Tizparancsolatról, a Miatyánkról, a Crédóról; zsoltár; halottas ének; ünnepi ének: karácsonyi, husvét i stb.; vegyes dicséret; urvacsorai ének; bibliai ének; könyörgés; hymnus.

Horváth János[†] -nak A reformáció jegyében című műve: Credo=ének; Tizparancsolat magyarázat; Krisztus vacsorájáról; házase nek; pünkösdi ének; könyörgés; hálaadás; panasz; siralmas ének; zsoltár.

A magyar irodalom története 1600=ig: hymnus; antiphona; ünnepekre rendelt ének; cantio; hálaadás; könyörgés; halotti ének; zsoltár=parafrázis; jeremiád; házassági intés; penitenciáról és bünről elmélkedés; dogmatizáló papszentelési ének.

Kovács Sándor Iván Bornemisza 1582=es énekeskönyvének facsimile kiadásához írt tanulmánya: bölcsődal; halotti ének; hymnus; házase nek; temetési és halál ellen bátorító versezet; oktató szerzemény; hajnalhirdető hymnus; haláltánc=ének; zsoltár; husvét i ének; ujévi ének.

II. 3. 3. 3. A XVI. századi gyülekezeti énekek műfaji rendszere

A Szegedi Számítógépes Verstörténeti Csoport a versek feldolgozása során felvett szinte valamennyi paramétert a műfaj részének

tekinti: "Bizonyára elsőrendű műfajösszetevő jegy az, hogy a szöveg a kézirat vagy a nyomtatott irodalomba tartozott-e, hogy eredeti-e vagy fordítás, hogy szignált-e, keltezett-e, van-e akrosztichonja, kolofónja, hogy énekeltek-e, hogy metruma alapján melyik verscsoportba sorolható, és így tovább." ¹⁴⁰ Dolgozatomban így elsősorban a szorosabb értelemben vett műfajösszetevőket tekintem át. A műfajok rendszerezését az énekeskönyvek énekanyagából kiindulva, induktív módszerrel végeztem, s így eljutottam a nagyobb műfaji osztályokig. A népénekek műfaji vizsgálatához a következő fő szempontokat vettem figyelembe: az egyházi ünnepek; a hét napjai; a napszakok; a liturgikus műfajok; a prédikációhoz való viszony; az isteni dicséretnek fajtái; a katekizáló ének fajtái; egyéb műfajjellegű adatok. Ezeket a szempontokat két részben tárgyalom: 1. a protestáns hitéleletet tükröző műfajok, 2. a római liturgiából továbbélő műfajok /a két csoport között természetesen lehetnek átfedések, amennyiben a régi liturgia valamelyik eleme a protestáns hitélelet szerves részévé vált/. A munka áttekinthetősége végett valamennyi énekről táblázatot készítettem, amelynek egyik paramétere a felsorolt szempontokat tartalmazza, a másik pedig a vizsgált énekeskönyveket a megjelenési év szerinti sorrendben. Így eléggé pontosan megkaptam a korabeli uzus képét. Egyben választ kaptam arra a kérdésre is, hogy a két énekeskönyv-típus szétválása /a római liturgiához való kötődés vagy éppen az eltávolodás attól/ miként zajlott le a XVI. században. /II. számú függelék/.

1. A protestáns hitéleletet tükröző műfajok

A prédikációhoz való viszony alapján vannak:

- = énekek, mikor a község a prédikációra gyülekezik; mikor a nép a szentegyházhoz kezd gyülekezni;
- = prédikáció előtti énekek;
- = prédikáció utáni énekek;
- = prédikáció előtti vagy utáni énekek;
- = énekek prédikáció gyanánt /=prédikációs énekek/;
- = tempore introitus;
- = a magnificak helyébe dicséret.

Az isteni dicséretetek fajtái:

- = dicséret vagy isteni dicséret vagy szentegyházbeli dicséret;
141
- = közönséges isteni dicséret.

Az isteni dicséretetek a legáltalánosabb egykori műfajelméleti terminus, voltaképpen valamennyi ének egyben dicséret is. A közönséges isteni dicséret azonban nem ilyen átfogó. A Bornemisza-féle és a Bártfai énekeskönyv tanúsága szerint ezeket az énekeket csak akkor használták, amikor az egyházi év un. ünnep-telen féléve volt, vagy amikor az énekek közvetlenül nem kapcsolódtak egy adott ünnephez. Bornemisza énekeskönyvében külön részben /az ünnepek, a katekizáló énekek, valamint a prédikáció utáni énekek után/ találjuk meg a közönséges isteni dicséretetek című részt, mely magába foglalja a zsoltárokat is. Az énekeskönyv előszava szerint ebben a részben "különb különb nemes tanyito es vigasztalo eneklesek" vannak. A Bártfai énekeskönyvben a "Közönséges dicziiretek, szent Haromsag napiatul foguan es Ezten-dötul foguan egez Aduentus vasarnapig" című, tehát szintén az ünnepek utáni részben találhatók ezek a dicséretetek.

142

A katekizáló ének fajtái:

- = Tizparancsolat-ének;

- = Miatyánk=ének, az Ur imádsága;
- = hitvallás, a hit ágazatai, a keresztényi hitnek a formája,^{142a}
a keresztényi igaz hitnek vallása /=Credo=ének/;
- = kommunikáláskor való ének /=Urvacsora=ének/;
- = bűneinkről való vallástétel /=versbe szedett közgyónó imádság/;¹⁴³
- = a Szentháromság segítségül hívása, a Szentháromságnak való
könyörgés /=Szentháromság=ének/;
- = katekizmus utáni ének, melyet a gyerekek énekelnek;
- = a katekizmus idején tanulság előtti és utáni ének.¹⁴⁴ Tágabb
értelemben az énekek nagy csoportját lehetett volna a kateki=
záló énekek körébe sorolni, hiszen a protestantizmusban a ta=
nitás funkcióját is betöltötték az énekek.¹⁴⁵ Szűkebb értelemben
pedig csak a Tízparancsolat=ének, a Miatyánk=ének és a Credo=ének¹⁴⁶
sorolható ebbe a kategóriába.

Egyéb műfajok:

- = könyörgés, *præcatio*, hálaadó könyörgés;
- = hálaadás;
- = imádság, azaz hálaadás és könyörgés;
- = dicséret és könyörgés;¹⁴⁷
- = hajnalének;
- = un. verses Biblia: például a nyolc boldogság versbeszedése
/Máté 5:3=12/, vagy história Krisztus születéséről
/Lukács 11/.¹⁴⁸
- = biztatás;
- = intő ének;
- = panasz;
- = conclusio /=a Szentháromságnak való könyörgés conclusioja/;
- = vigasztaló ének;

= invocatio, a Szentlélek segítségül hívása, a Szentlélek ajándékáért könyörgés;

= Te Deum laudamus; ¹⁴⁹

= jövendőmondás /Krisztus születéséről/;

= házaseének;

= jeremiád; ¹⁵⁰

= temetési ének. ¹⁵¹ A temetési énekeket /melyek nem mindig gyülekezeti énekek, de több énekeskönyvben a szentegyházbeli dicséretetek csoportjába tartoznak/ külön fel kell osztanunk:

= bizonytalan életünk, vigyázásra intés, az álhatatlan világról /vanitatum vanitas=versek/;

= az örök életéről /=aeternitas versek/;

= a halálhoz való készülődésről /=halotti versek/;

= halott temetésekor énekelt énekek /=temetési énekek/.

Ujfalvi Imre a halotti énekeskönyve előszavában a temetési énekeket a következőképpen osztotta fel:

= énekek, melyeket a halott felvétele előtt szoktak énekelni;

= énekek, melyeket a halott kivitelekor szoktak énekelni;

= énekek, melyeket a sir felett szoktak énekelni.

2. A hagyományos liturgiából továbbélő műfajok

Ünnepi énekek az egyházi év szerint: ¹⁵²

= adventi, adventtől karácsonyig énekelhető énekek /=Krisztus eljövetele/;

= karácsonyi énekek /=Krisztus születése/;

= kiskarácsonyi énekek /=Ujév/;

= vizkeresztii énekek /=az Ur jelenése, Krisztus keresztselkedése/;

= vizkereszt utáni énekek;

- = quadragesima urnapjára énekek /=a bőjt első vasárnapja/;
- = virágvasárnapi énekek /=Dominica Palmarum, Jézus bevonulása Jeruzsálembe/;
- = nagypénteki énekek /=Krisztus kinszenvedése/;
- = husvét énekek /=Krisztus feltámadása/;
- = husvét után következő urnapjára énekek;
- = husvét után Szentháromság napig énekelhető énekek;
- = áldozócsütörtöki énekek /=Krisztus mennybemenetele/;
- = pünkösdi énekek /=a Szentlélek ünnepe/;
- = Szentháromság-napi énekek;
- = Szentháromság naptól advent vasárnapjáig tartó időre való énekek;
- = nyáron szombatra vagy vasárnapra vagy ünnepre szóló énekek.

Az énekeskönyvek énekcímei szerint egyes énekek több ünnepen is használatosak voltak:

- = adventi vagy vizkereszt utáni énekek;
- = karácsonyi vagy vizkereszt énekek;
- = karácsonyi vagy kisebb szövegváltoztatással husvét és áldozócsütörtöki énekek;
- = kiskarácsonyi vagy vizkereszt énekek;
- = nagypénteki vagy husvét énekek;
- = Szentháromság-naptól adventig énekelhető vagy pünkösdi énekek.

A hét napjai:

- = a hét napjaira való un. "hetedszaki" ünnepek /=ez megfelel a teremtés hét napjának/;
- = vasárnapi /=urnapi/ énekek.

A napszakok:

- = reggeli éneklések = énekek primára;
- = délelti éneklések = énekek vecsernyére;
- = reggeli és délelti éneklések.

Graduális énekek:

- = antiphona; magnificat-ra való antiphona;
- = hymnus;
- = prosa vagy sequentia;
- = psalmus;
- = imádság.¹⁵³

II. 3. 3. 4. A műfaji osztályozás tanulságai

A műfaji osztályozás, mint erre rámutattam, a korabeli uzus alapján történt. A korabeli használat azonban nemcsak az énekeknek a liturgiában elfoglalt helyét mutatja, hanem elősegítheti a XVI. századi istentiszteleti élet rekonstrukcióját is. Az uzus alapján a következő adatokat tudhatjuk meg a XVI. századi istentiszteletről:

- = volt vasárnapi és hétköznapi istentisztelet, fő- és mellék-istentisztelet /a reggelit hívták matutinumnak, a délestit¹⁵⁴ vecsernyének /;
- = a vasárnapokon kívül a felsorolt ünnepeken tartottak istentiszteletet. A gyerekek káté-oktatásban részesültek, s közben énekeltek;
- = az istentisztelet két részből állt: az első részének a középpontjában a prédikáció állt, a második része pedig az un. ur-¹⁵⁵vacsorai istentisztelet volt.
- = az istentiszteleti énekanyag egyrészt a katolikus mise énekeiből, másrészt gyülekezeti énekekből állt: prédikációra való gyülekezéskor, prédikáció előtt és után, kommunikáláskor népnyelven¹⁵⁶ énekeltek.

Általában érvényesnek tarthatjuk Csomasz Tóth Kálmán megállapítását a XVI. századi protestáns istentiszteletekről:

"Maga a gyülekezeti istentisztelet a nemzeti nyelv használatán kívül keveset különbözött az egykoru katolikus misétől; körülbelül a Luther Márton 'Formula Missae' -jéhez lehetett leginkább hasonló. Az igehirdetést magábanfoglaló első része a régi egyház 'missa catechumenorum' -ából állhatott elő, urvacsorai, második része pedig Luther által életbeléptetett ó-mise magyar hasonmása volt. Ez a liturgia jóval tagoltabb volt nemcsak annál, amit most használunk [ti. a reformátusok], hanem a magyar evangélikusok istentiszteleti rendjénél is."¹⁵⁷

A régi liturgia egyes műfajai beolvadtak a protestáns egyházi gyakorlatba: megmaradt például az egyházi év beosztása / természetesen a szentek ünnepei nélkül/. A psalmusok, mint bibliai énekek, fontos helyet kaptak az új liturgiában is. Elsődlegesen éppen a psalmusoknak az énekeskönyveken belüli elhelyezkedése mutatja majd a lutheránus és az un. debreceni típusu énekeskönyvek szétválását.¹⁵⁸ A kálvini elvek szellemében ugyanis az un. debreceni énekeskönyvekben a zsoltárok a könyv elején helyezkednek el.¹⁵⁹

A graduális énekek egy része népénekké vált a XVI. századi protestáns használatban.¹⁶⁰ "Hiába mondta ki az 1562-1 debreceni zsinat a pápista énekek elvetését, az 1567-1 pedig a mise, mint 'emberi szerzés' maradványainak száműzését: dogmatikailag megigazítva az énekek továbbra, némelyek máig is, megmaradtak protestáns használatban."¹⁶¹ A himnuszoknak magyar nyelvre való lefordítása elősegítette azt, hogy a nép körében is népszerűvé váljanak,¹⁶² a graduálokból a népénekeskönyvekbe

163
átkerülve pedig igazi népénekké lettek. Luther a Formula
Missae-ben /1523/ három sequentiát /a Grates nunc omnes, a
Sancti Spiritus assit nobis gratia, a Veni Sancte Spiritus.
et emitte coelitus kezdetűeket/ engedélyezett
164
a megreformált misében. Az antiphonák egy része a reformá-
165
tusoknál máig élő ének.

Felidézve a fejezet elején mondottakat, a műfaji vizs-
gálatok eredményeinek az értékelésekor vissza kell térni ahhoz
a kérdéshez: milyen volt a népénekek és a graduális énekek vi-
szonya. A protestáns egyházakban a mise háttérbeszorulásával
háttérbeszorult a liturgikus énekkincs is, melyet elsősorban a
166 167
protestáns graduálok tartalmaznak. Noha kéziratos graduál-
jaink csak a XVII. századból maradtak fent, anyaguk főleg XVI.
századi. Bizonyos, hogy a XVI. században több kéziratos cantionale
is létezett, erre mutatnak az énekeskönyvek leszármazási sztemmái
is. Ahogy a kéziratos cantionale-kból egy sem maradt fent, úgy
veszhettek el a XVI. századi graduálok is. A régies graduális
énekek sorsát a legjobban a nyomtatott énekeskönyvekben követ-
168
hetjük nyomon. Borsa Gedeon kimutatja, hogy a Huszár Gál
1560-as énekeskönyvével egybekötött Kálmáncsehi-féle Reggeli
éneklések c. gyűjteményből már maga Huszár Gál is kihagyott 1574-ben
Kálmáncsehi 12 zsoltárfordításán kívül még öt graduális éneket.
Ennél is érdekesebb megfigyelni azt a folyamatot, amely Huszár
Gál 1574-es énekeskönyve első, graduális részének a továbbélését
mutatja. Az 1574-es énekeskönyv első részéből az énekek mintegy
32,8 %-át nem vették át a későbbi énekeskönyvek /ezeknek az
énekeknek 73 %-a hymnus vagy antiphona/. A fennmaradó 67,2 %
a következőképpen oszlik meg a gyülekezeti énekeskönyvekben:

az énekek 41,6 %-a szinte valamennyi későbbi énekeskönyvben megtalálható, ennek mindössze egy tizede hymnus; az énekeknek 24 %-a csak a Bornemisza-féle és a Bártfai énekeskönyvben van meg: 6,4% mindkettőben /2,5 %-a hymnus/, 6,4 % Bornemiszáéban /25 %-a hymnus/, 11,2 % csak a Bártfai énekeskönyvben /76,9 % a hymnus vagy antiphona/; az énekek 1,6 %-a a Bornemisza-féleében, a Bártfai énekeskönyvben és Telegdi 1577-es prédikációs kötetében egyaránt megtalálható /100 %-a hymnus/.

Ezek az adatok elsődlegesen azt mutatják, hogy a debreceni típusu énekeskönyvek fokozatosan távolodtak el a liturgikus énekektől és haladtak a leegyszerűsödés felé. Ennek a folyamatnak egyfelől pregnáns lezárója Ujfalvi Imre, aki, mint Klaniczay Tibor megállapítja: "következétesen mellőzte mindazon énekeket, melyek eredetileg szertartási himnuszok és a graduálba tartoznak." ¹⁶⁹ Ujfalvi mialatt "kitűnően szolgált a református egyházi szempontokat, addig a reformáció irodalmi örökségét el-
¹⁷⁰ szegényített." Nem véletlen, hogy éppen a debreceni típusu énekeskönyvekben a legszegényesebb a liturgikus jellegű műfaji utalások rendszere. Míg az 1569-es énekeskönyvben még voltak élőfejek, addig az 1590-esben már nem találjuk meg őket, s ugyancsak sokasodnak a "más", "cantio optima" feliratok is.

A folyamatnak a másik oldala: miközben a debreceni énekeskönyvek gyorsan távolodnak a régi liturgiától, addig a lutheránus énekeskönyvekben ez az eltávolodás aránylag lassu, sőt, az 1593-as Bártfai énekeskönyvvel = talán a tulzónak vélt helvét reformációra való ellenhatásként = a folyamat megfordulni látszik. A Bártfai énekeskönyvben 8 ének kivételével /ezeket rajta kívül csak a Bornemisza-féle énekeskönyv veszi át/,

valamennyi, a Huszár Gál 1574-es énekeskönyvéből továbbélő graduális ének megvan. Sőt, a 13 ének közül, melyet megőrzött, 9 hymnus és 1 antiphona. A Bártfai énekeskönyv a liturgikus örökség tekintetében tehát mintha még tovább mélyítené Bornemisza énekeskönyvének liberalizmusát. Még jellemzőbb adat, hogy Huszár Gál 1574-es gyűjteménye után a XVI. században a Bártfai énekeskönyv tartalmazza a legtöbb hymnust. A XVI. században fennmaradó hymnuszok 47 %-a megvan a bártfai gyűjteményben, sőt 5 hymnus csak ebben az énekeskönyvben maradt fenn.

III. A népénekek műfaji rendszerezése a régi magyar irodalomban és a folklórban

A filológiai adatokat olvasva felmerülhet az a kérdés, hogy tárgyunk milyen mértékben kapcsolódik a régi magyar irodalomtörténeten kívül a folklorisztikához is. A dolgozatban tárgyalt filológiai és történeti adatok többé-kevésbé ismertek a régi magyar irodalom kutatói előtt, ám a "népének mint közköltészeti műfaj" szempontja ezeket az adatokat újra értelmezi. Ez az új megvilágítás a történeti poétika iskolájának, részben Veszeloovszkijnek a hatása. Már Veszeloovszkijnál megfigyelhető, hogy a történeti poétikai módszer lényegében a folklorisztika módszerét alkalmazza az irodalomtudományban.

A folklorisztika az a szövegekkel foglalkozó tudományág, amelyet sokkal jobban érdekel az egyedi szövegnél a szövegek tömeges vizsgálata. Dolgozatomban nem az egyes népénekeket, hanem általában a protestáns népénekeket vizsgáltam.

A népénekek műfaji rendszerezése jelen esetben a

hagyományos liturgiától való eltávolodásra keresett bizonyítékokat. A népénekek közköltészeti szempontu vizsgálatát a
"minden hívő ember pap" eszméjének,¹⁷⁰ a liturgia demokrati-
zálódásának a kimutatása egészítheti ki.¹⁷¹ Itt csak utalnék
Melius Juhász Péter egyik prédikációjára, mely bizonyítja
ennek a demokratizmusnak a megvoltát a XVI. században: taníthat
"a szegény község is, minden jámbor, akinek Isten adott ajándékot,
az ő rendibe", nem szabad ezt megtiltani.¹⁷²

x

A dolgozatom végén szeretnék köszönetet mondani a
Szegedi Számítógépes Verstörténeti Csoportnak, melynek a keretén
belül figyeltem fel a XVI. századi protestáns népénekek műfaji
rendszerezésének a szükségességére, s mindenekelőtt szeretném
megköszönni a csoport tagjainak, hogy mindvégig segítették munkámat.

I. számú függelék

Bornemsi¹za Péter: Foliopostilla, 102a:

"ENEKLESRÖL.

Diczeri²uc az VVr Istent Enek szoualis: Es mondgyunc olly dicze=
retet, Kibe hiyuc segitsegöl ő fölseget az mi haboruinkbannis.
De nincz Szama sem bizonyos napia, oraia, az mi szantalan
sok fele nyauolyainknac, Mind az által, imez Negy ellen=
Negy rendben tarcz őket mindenkor eszedben: segünc.
Hogy auagy ördög: auagy az bün: auagy ez világ:
auagy az halal miat bantatol.
Ezec miat, leg inkab az hiueknec, nincz czac egy szem pillan=
tasni nyugodalmokis: Azert mindenic ellen soc szep eneklő
imatkozasokotis szerzettec. Kinec nagyob resze Daud Kiraly
dicziretiből vadnac. Kic közül sokat ezen könybenis meg ta=
lalsz. Azoc minemőc legyenec im soc felet meg ieczek benne.
Hogy valamikor valamellic miat lenne haborud, ackor azokat
mondogaluan vigasztaldis magadot, Es az Vr Istenhezis kialcz,
nagy Toroc szoual, mint az Apostolokis az Tengeri haboru közt,
Mikor közönseges haborusaginc vadnac.
Halgasd meg mostan fölseges, etc.
Buzgo szüüből te fiaid kegyes. etc.
Halgasd meg Attya Isten. etc. [psalmus]
Legy Irgalmas vr Isten mi. etc. [ps.]

Mikor az Sido Nemzet tartatnec. etc.

Soc io Tetemenyen nagyon czo. etc. [ps.]

Az vr Istent Magasztalom. etc, [ps.]

Nagy hala adassal. etc, [ps.]

Benned biztam vram Isten. etc. [ps.]

Az ki veti Segedelmet. etc. [ps.]

Kegyelmez meg nekünc. etc. [ps.]

VVR Isten kerünc az te szent. etc. [ps.]

Kereztyeneknec Istene etc. [ps.]

Minden allat diczer, etc. [ps.]

Ier Emlekezzünc. etc. [ps.]

VVR Isten legy most mi velünc. etc. [ps.]

1. Mikor ördög haborgat.

Tudni atta Nyiluan szent Fal. etc.

2. Mikor az bün haborgat.

Szent Daud kiraly bünei ellen igy. etc. [ps.]

Nagy banatban Daud mikoron etc. [ps.]

Felseges Isten hozzad. etc. [ps.]

Haborusaga Daud kiralynac. etc. [ps.]

Bünösöc hzzzad [sic!] kialtunc. etc.

Boldog az illyen ember ez vilagon. etc. [ps.]

VVR Isten Irgalmaz. etc. [ps.]

Mindenható vr Isten szíuünk retteg, etc. [ps.]

Mindenható vr Isten mi bünös. etc.

Magasztallac en Istenem. etc.

3. Mikor ez világ haborgat auagy szorgalmatossagaul, auagy
kep mutatosagaul, auagy kegyetlenyuel, etc

Segetsegöl hiyuc az Menbeli Istent. etc. vilagi szorgalmatosság

O mally igen rövid volt lam ez világ. etc. ellen.

Zugodic dul ful Magaban ez vilag. etc. [ps.]	vilagi kep
Oh vr Isten tekencz. etc. [ps.]	mutatoc ellen.
Emlekezzel meg vr Isten az mi. etc. [ps.]	
Szabadicz meg es Tarcz meg. etc. [ps.]	
Hogy Panaszolkodic. etc.	
Soc Nyiluan valo bizonsagockal. etc. [ps.]	
Felseges Isten neked. etc. [ps.]	
Meg halgassad az en Imadsagomot. etc. [ps.]	
Szam ki vetesre Daud megyen vala. etc. [ps.]	
Vr Iesus Christus ne hady el vesznunc. etc.	vilagi keget=
Hallottuc vr Isten. etc. [ps.]	lenec ellen.
Fenyesseges Tengerne c zillaga. etc.	
Az Izraelne c nepe. etc. [ps.]	
Kegyelmes vr Isten te hozza d kialtunc. etc.	
Menne c es földne c kegyes. etc. [ps.]	
Oeröc Isten figyelmezzel. etc. [ps.]	
Irgalmaz vr Isten immaran. etc. [ps.]	

4. Mikor az halal haborgat.

Siesz nagy vr Isten en segetsegemre. etc. [ps.]
Keserues szíuel Magyar orszagban. etc.
Emlekezzel mi törtene k vram. etc.
Meg szabadultam mar en. etc.
Tekencz reanc immar. etc.
Ihon vagyoc edes vram. etc.
An [sic!] mi életünkne c közepette. etc.
Emlekezzünk mi kere ztyen nepec. etc.
Eze c felet minden fele szüksegedről soc tö b nemes imatkozo di=
c zireteket talasz Czac ezen könywbennis. Azokotis lassad.
Most az Euangeliomrol szollyunc."

A Bártfai énekeskönyv előszava:

"PSALMO 80. 95.

Diczirűk az Wr Istent Enek=szóual és mongyunk olly diczé=retet, kibe hiűk segítségöl ő=felsegét az mij haboruságinkban, etc.

De nincz száma, sem bizonyos oráia, az mij szantalan sok nyauoliáinknak, Mind az által imez négy rendben tarcz őket mindenkor eszedben, hogy auagy ördög, auagy az bűn, auagy ez Világ, auagy az halál miat bántatol.

Ezec miat lég inkább az hüűeknek, Nincz csak egy sem pillon=tásni nyugodalmok is: Azért mindenik ellen sok szép Eneklő imatkosásokat, szerzetek, kinek nagyob része Daud Király dicziretiből vadnak, kik köszül sokakat meg találasz ez Enekes könyben, Azok minemők és mely hasznossok legyenek, Hogy vala=mikor vala=mellyik miat lenne haborud, ackor ezeket mon=dogaluán vigasztald magadat, Es az Wr Istenhez kiálcz, nagy torok szóual, mint az Apastalok az Tengeri haboru miat, Actor:27.
1. Mikor közönséges haborusaging vadnak.

Halgas meg mostan felséges,

Buszgosziből te fiaid,

Halgasd meg attia Isten,

Légy irgalmas wr Isten,

Mikor az Sido nemzetseg,

Az wr Istent magasztalom,

Nagy hala adassal,

Benned biztam wram Isten,

Az ki veti szegedelmet az,

Kegyelmez meg nekünk nagy wr,

Kereztíéneknek Istene te vagy,

Minden állat diczier wr Isten,

Ier emlekezönk Kereztien,

wr Isten legy most mij velünk,

2. Mikor ördög haborgat, és Mikoraz bün haborgat.

Szent Daudi Király bünei ellen,

Nagy banatban Daudi mikoron,

Felseges Isten hozzád kiáltunk,

Haborusaga Daudi Királynak,

Bünössök hozzád kiáltunk,

Boldog az olyan ember az Istenben,

wr Isten irgalmaz nekem,

Mindenható wr Isten szíuünk ret:

Mindenható wr Isten mij bünös,

Magasztallak en Istenem,

3. Mikor ez világ haborgat, auag szorgalmatosságu, auagy

kép mutatoságau, auag kégyetlenségel, világ szor=
galmatosság ellen.

Segétsegül hiük az menybeli,

O mely igen rövid volt lam ez,

Oh wr Isten tekéncz reank,

Világi kép mutatok ellen,

Emlekeszel meg wr Isten az,

Hogy panaszkodék az hatalmas,

Sok nijsuan valo bizonságok,

Felséges Isten neked ielent,

Meg hallgassád az en imatságomat,

Szam ki vetésre Daudi meg,

Az Izrael népe,

Vilag kégietlen ellen,
Kegyelmes wr Isten te hozza,
Menynek és földnek kegies,
Eorek Isten figielmeszel az,
Irgalmas wr Isten immaran,
4. Mikor az halál haborgat vigasztalas,
Keszerues szinel Magyar orszag,
Emlekeszel mi törtinek wram,
Meg szabadultam mar en az,
Tekéncz reank immar nagy wr,
Az my életönknek közepette hall:
Emlekeszönk mi Kereztien népek,

Ezek felett minden fele szükségedről, sok több némés
imatkozó diczéreteket talalsz, csak ezen könnybennes, hogy
ha akarod venni, etc."

II. számú függelék

A műfaji táblázatok

A műfaji táblázatok a 404 vizsgált énekből csak mintát közölnek. Igyekeztem valamennyi műfaj=összetevő előfordulásáról, kombinációról keresztmetszetet adni. Természetesen a szintézisre csak számítógép segítségével lehetne vállalkozni. A főbb műfaji osztályok szerint a 26 ének eloszlása a következő:

1. A prédikációhoz való viszony: 4, 6, 8, 10, 11, 15, 19, 21, 22, 23. táblázat.
2. Az isteni dicséretetek fajtái: 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26. táblázat.
3. A katekizáló ének fajtái: 1, 4, 8, 15, 24. táblázat.
4. Egyéb műfajok: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23. táblázat
5. Az ünnepi énekek: 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26. táblázat.
6. A hét napjai: 6, 7, 8, 13, 16, 25. táblázat.
7. A napszakok: 1, 2, 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 25. táblázat.
8. A graduális énekek: 2, 3, 4, 7, 11, 13, 14, 16, 25. táblázat.

Az énekek kezdősorát az RMNy incipit=mutatója alapján adtam meg. A sorszámot, mivel nem a teljes anyagról van szó, nem közlöm. A +-jelek megmutatják, hogy fő-, alcim vagy élőfej segítségével határoztam-e meg a felsorolt műfaj=összetevőket. A tartalmi cím kiegészítő szempontját akkor vettem figyelembe, ha nem állt a rendelkezésemre műfaj=jellegű cím, élőfej, vagy ha a táblázatban található műfaj=összetevőket akartam pontosítani.

1. A keresztyénségben igaz vallás a hitben

SOROL- SZ.	DA- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	Graduá- lis	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ TÍPUS	CÍM
127	1560						szent- egyházi	könyör- gés		hit- vallás	+		+
89	1566									hit- vallás			+
174	1569						szent- egyházi			hit- vallás		+	+
I 97a	1574			reggeli				könyör- gés		hit - vallás	+	+	+
34b	1582									hit ága- zati, hitvallás	+	+	+
220	1590									hit- vallás			+
17	1593	adventi					dicsé- ret				+	+	+
	1602	adventi									+		

= 54 =

2. A Krisztus mennybe felméne (hymn.) Ascendit Christus hodie

[illegible]

3. A mi életünknek közepette (hymn.) Media vita in morte sumus (Notker, Balbulus)

56

4. Adj békességet, Uristen (Luther Martin, ford. Skarica Máté) Da pacem Domine in diebus nostris - Erhalt uns, Herr,

bei deinem Wort

SOROL- SZ.	DA LÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐÉKŐ CIM	CIM	Tartalmi cim
		1560											
	1	1566				prédi- káció után		könyör- gés			+		az anyaszentegyház ellenségei ellen
		1569											
I 110a		1574		reggeli				könyörgés, conclusio			+	+	+
		1582						conclusio		a hit ágaza- tairól	+	+	+
40b		1590											
		1593											
		1602			anti- phona						+	+	Különb-különbféle énekek, pro pace ex latino

5. Adjunk hálát az Urnak, mert érdemli (Horn, Johann: Danket dem Herren, denn er ist sehr freundlich alapján)

SOROL- SZ.	6 DAL	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ FEJ	CIM	Tartalmi cím
		1560													
		1566													
202		1569						közön- séges	asztali áldás				+	+	
II 108a		1574						szent- egyházi	asztali áldás				+	+	
144b		1582						közön- séges isteni	asztali áldás				+	+	
242		1590							asztali áldás						+
165		1593	Szt. Há- romság nap után					közön- séges	asztali áldás			+	+	+	
		1602							hálaadás, asztali áldás			+		+	különb-különbféle énekek

RMĐT: asztali áldás-ének (Tischlied)

6. Adjunk hálát mindnyájan az Atya Uristennek (Dávid Ferenc)

SOR- SZ.	OL- DA	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé éneke	FŐ- CÍM	ÉKŐ TIT	Tartalmi cím
28	1560			vasár- napi			prédi- káció után		könyör- gés, hálaadás			+	+	
6	1566			vasár- napi			prédi- káció után		könyör- gés, hála- adás			+	+	
141	1569			vasár- napi			prédi- káció után		hála- adás				+	+
II lla	1574			vasár- napi			prédika- ció előtt után	szent- egyház- isteni	könyör- gés, hála- adás			+	+	+
61b	1582			vasár- napi			prédika- ció előtt után	közön- séges isteni	könyör- gés, hála- adás			+	+	+
188	1590						prédi- káció előtt							+
26	1593		advent- től kará- csonyig				prédika- ció előtt után	dicsé- ret				+	+	+
	1602								imádság könyörgés hálaadás			+	+	Különb-különbféle énekek

7. Állatoknak megtartója (hymn.) Rerum Deus tenax vigor

SOROL- SZ.	0 DAL	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	CIM
		1560												
		1566												
		1569												
I 31b		1574		szerdá- ra	regge-hymnus li							+	+	+
		1582												
		1590												
		1593												
BC				szerdá- ra	reggeli matuti- nára							+	+	

8. Atya Isten, tarts meg minket (Luther, Martin, ford. Skarica Máté) Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort

SOROL- SZ.	DAL- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ FEJ	ÖM	Tartalmi cím
15	1560					prédiká- ció után		könyör- gés			+		+	az anyaszentegyház ellenségei ellen
1	1566					prédiká- ció után		könyör- gés			+		+	"
142	1569	vasár- napi				prédiká- ció után		hála- adás				+	+	
I 109	1574			reggeli				könyör- gés			+	+	+	mégis más könyör- Szentháromságnak
40a	1582							könyör- gés		hit ágazata	+	+	+	anyaszentegyház el- ségei ellen
190	1590					prédiká- ció előtt							+	könyörgés a Szent- háromságnak
71	1593	vizke- resztre					dicsé- ret					+	+	

RMĐT: eredetileg gyermek-ének

3. Csodálatos nagy bölcsesség (Melius Juhász Péter)

SOR- SZ.	DAL- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	CÍM
	1560												
		nagypén- teki,											+
138	1566	husvét											
		nagypén- teki,										+	+
98	1569	husvét											
I				reggeli déleste									
269	1574	husvét									+	+	
							isteni				+	+	
16a	1582	husvét											
		nagypén- teki,									+		
145	1590	husvét											
												+	+
120	1593	husvét											
		nagy- pénteki									+		+
1602													

11. Dicséretes a gyermek (hymn.) Dies est laetitiae in ortu regali

SOROL- SZ.	DAL- SZ.	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	CIM
			kará- csnyi									+		+
	126		kará- csnyi					dicsé- ret				+		+
	87		kará- csnyi					isteni				+	+	
	I 183b		kará- csnyi		reggeli déleesti							+	+	+
	9a		kará- csnyi					isteni				+	+	+
	131		kará- csnyi					dicséret				+		+
	38		kará- csnyi					dicséret				+	+	+
	87		kará- csnyi				prédiká- ció előtt után							
			adventre									+		+

12. Ember emlékezzél utolsó napodról

SOROL- SZ.	DA- TUM	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	Tartalmi cím
		1560												
		1566												
		1569												
		1574												
249b		1582							vanita- tum vanitas				+	+
298		1590							teme- tési			+		+
394		1593	Szt. Há- romság nap után					közön- séges	vanita- tum vanitas			+	+	+
12a		1598							vanita- tum vanitas			+		+
														sir felett mondott, az életnek rövid vo val intetünk a lelki vigyázásra

13. Felséges Isten, mennynek földnek Ura, ki mindeneknek (hymn.) Deus creator omnium

FORR- SZ.	DAL- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ- CÍM	ÉKŐ- CÍM	CIM	Tartalmi cím
	1560													
	1566													
	1569													
I 68b	1574		szombatecs- ton és egyéb napokon	vecser- nyére	hymnus hetedszaki						+	+	+	
	1582													
	1590													
338	1593	Szt. Há- romság nap után			hymnus						+	+	+	
BC			első napra		hymnus hetedszaki						+		+	Hymni de creatione a singulos dies hebdom- darum

14. Gonosz kegyetlen Heródes (hymn.) Hostis Herodes impie

SOROL- SZ.	DAL ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIO	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ FEJ	CÍM
	1560												
	1566												
	1569												
I 222	1574	vizke- resztre		délestei							+	+	+
	1582												
	1590												
60	1593	vizke- resztre			hymnus		dicséret					+	+
		vizke- resztre			hymnus						+		+

15. Gyakran nekünk kellene Istennek hálákat adnunk (Szegedi Gergely)

SOROL- SZ.	DAL- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- énekek	FŐ CÍM	ÉKEZ- TŐ	CÍM
	1560												
157	1566									urva- csorai			+
128	1569									urva- csorai		+	+
II						prédiká- ció után	szent- egyházi istenti			urva- csorai	+	+	+
31a	1574						közön- séges istenti			urva- csorai	+	+	+
78a	1582									urva- csorai			+
177	1590												
	1593												
	1602									urva- csorai	+		+

17. Hálát adunk néked mindenható, irgalmas Uristen

SOROL- SZ.	DA- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ FEJ	CÍM	Tartalmi cím
	1560													
	1566													
	1569													
I 69b	1574				reggeli			könyör- gés			+	+		
64a	1582				reggeli		isteni	könyör- gés			+	+	+	
255	1590													
197	1593	Szt. Há- romság nap után									+	+		
	1602							imádság könyörgés hálaadás			+		+	Különb-különbféle énekek

RMDT: reggeli dicséret

13. Hallgass meg minket nagy Uristen

SOROL- SZ.	DAL- SZ.	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	OIM	Tartalmi cím
	31	1560					prédiká- ció előtt után		könyör- gés			+		+	
	8	1566					prédiká- ció előtt után		könyör- gés			+		+	
	147	1569					prédiká- ció után						+		
I	317b	1574			reggeli déleesti		prédi- káció előtt		invoca- tio			+	+		
	31a	1582	pünkös- di									+	+		
	173	1590							invo- catio			+			
	191	1593	Szt. Há- romság nap után					közön- séges	invocatio			+	+	+	
		1602					prédiká- ció előtt		invoca- tio			+		+	post alia cantica contionem dicend

20. Jámbor házások, meghallgassátok (Batizi András: Cantio de matrimonio)

SOR- SZ.	OL- DAL	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	CÍM
		1560												
		1566												
		196						közön- séges	házas- ének				+	+
	II	115a						szent- egyházi	házas- ének				+	+
		1574						közön- séges istenti	házas- ének				+	+
		150a							házas- ének					+
		235							házas- ének					+
		1590						dicséret	házas- ének				+	+
		71												
		1593												

2.1. Jövel Szentlélek Isten, tarts meg minket igédben (Szegedi Kis István)

SOR- SZ.	DAT- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	Tartalmi cím
7	1560					prédiká- ció előtt		invocatio		+			
176	1566							in vo- catio					+
	1569												
I 315b	1574			reggeli déleesti		prédiká- ció előtt	dicsé- ret	invo- catio		+	+	+	
	1582												
170	1590					prédiká- ció előtt		invo- catio		+			
147	1593	pünkösd					dicsé- ret	invo- catio			+	+	
	1602					prédiká- ció előtt		invo- catio					post alia cantica ante contionem dicenda

= 74 =

22. Kegyelmezz meg nekünk nagy Uristen

SOROL- SZ.	DA- LÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- ének	FŐ- CÍM	ÉKŐ- CÍM	Tartalmi cím	
72	1560							szentegyházi könyörgés			+	+	Hogy az Uristennek igéje közöttünk tisztán és igazán hirdettessék	
25	1566	-	-	-	-	-	-	-	-	-		+	"	
157	1569					prédikáció után		könyör- gés				+	+	háboruságnak idején
II 23b	1574						szent- egyházi				+	+	Hogy az Uristennek i- géje közöttünk tisztán és igazán hirdettessék	
72a	1582						közön- séges isteni				+	+	+	" = 75 =
204	1590	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
241	1593	Szt. Há- romság nap után					közön- séges				+	+		
	1602							könyör- gés			+	+		Különb-különbféle énekek háboruságnak idején
elő- szó	1593													Mikor közösséges háboruságink vannak

23. Keserves szívvvel Magyarországbán mondhatjuk magunkról

SOROL- SZ.	DA- LÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CÍM	ÉKŐ CÍM	OID	Tartalmi cím
43	1560					prédi- káció után		könyör- gés, jeremiád			+		+	
12	1566					prédi- káció után		könyör- gés, jeremiád			+		+	
151	1569					prédiká- ció után		jere- miád				+	+	
II 15a	1574					prédiká- ció után	szent- egyházi	jere- miád			+	+	+	
64b	1582						közön- séges isteni	jere- miád			+	+	+	
199	1590							jere- miád					+	
228	1593	Szt. Há- romság nap után					közön- séges	jere- miád			+	+	+	
	1602							jere- miád			+		+	különb-különbféle kek
elő- szó	1593													Mikor a halál hábor- vigasztalás
	1594													Mikor a bűn háborg

24. Mindenható Uristen, mi bűnös emberek

SOROL- SZ.	DAL- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIO	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé- énekek	FŐ CIM	ÉKŐ CIM	Tartalmi cím
	641	560								vallástétel szentegy- házi könyör- gés	+	+	
	21	566								vallás- tétel		+	
	134	569								vallás- tétel, urvacso- rai	+	+	
I 117b	574									vallás- tétel		+	melyet akármikor is énekeljünk, de főképp akkor szoktuk mondani, mikor az Urnak szent vacsoráját kiszolgál- juk
	44a	582								vallás- tétel		+	"
	183	590								vallás- tétel		+	
	108	593	vizke- reszt után				dicséret			vallás- tétel	+	+	
		1584											mikor a bűn háborga
	116	602								vallás- tétel, urvacso- rai	+	+	az urvacsorakor

RMDT: énekversebe foglalt urvacsorai közgyónó imádság

25 Ne emlékezzél meg Uristen (antifóna) Ne reminiscaris

SOROL- SZ.	Ó DAL	ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU ÁLIS	PRÉDI- KÁCIÓ	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐ CIM	ÉKŐ EEJ	CIM	Tartalmi cím
		1560													
		1566													
		1569													
I 338b		1574	vasárnap	déleesti	anti- phona							+	+	+	magnificatra való
		1582													
		1590													
		1593													a halott felvétele
4a		1598			anti- phona							+		+	pro remissione Peccatorum
		1602			anti- phona							+		+	különb-különbféle énekek

= 78 =

= 78 =

26.Segítségül hívjuk a mennybéli Istent

SOROL- SZ.	DAL- ÉK.	ÜNNEP	NAPOK	NAPSZAK	GRADU- ÁLIS	PRÉDI- KÁCIO	DICSÉ- RET	EGYÉB MŰFAJ	SAJÁT MŰFAJ	Katé énekek	FŐÉKŐ CIMEJ	OTM	Tartalmai cím
	1560												
	1566												
177	1569						szent- egyházi				+	+	De fidutia in Deum
II 101a	1574						szent- egyházi				+	+	Az Uristenben való bizodalomról
138b	1582						közönsé- ges is- teni				+	+	" = 79 =
222	1590											+	De fidutia in Deum
276	1593	Szt. Há- romság nap után					közön- séges				+	+	De fidutia in Deum
	1602										+	+	Különb-különbféle énekek, vigasztal
elő- szó	1593												Mikor a világ hábo- gat...
	1584												Mikor a világ hábo- gat...

Jegyzet

- 1 RAJECZKY Benjamin, 1976, 47.
- 2 KODÁLY Zoltán, 1952, 45; Néprajzi Lexikon, I, 689.
- 3 SCHRAM Ferenc, 1958, 2.
- 4 VOLLY István, 1948, 11.
- 5 TÁRKÁNYI Béla József = ZSASSKOVSZKY Ferenc = ZSASSKOVSZKY Endre, 1900, III.
- 6 PETRÓ Sándor, 1941, 270.
- 7 KÓSA László, 1965, 1.
- 8 VOLLY István, 1948, 6.
- 9 Néprajzi Lexikon, III, 714-715.
- 10 A bucsujáró énekek szöveg alapján történő osztályozását SCHRAM Ferenc, 1974, 373-383 végezte el. A többi katolikus népének osztályozása, mint erre a Néprajzi Lexikon népének címszava is utal, még kidolgozatlan.
- 11 Néprajzi Lexikon, III, 715.
- 12 VOLLY István, 1948, 6-7.
- 13 SZENDREI Janka = DOBSZAY László = RAJECZKY Benjamin, 1979.
- 14 RAJECZKY Benjamin, 1976.
- 15 SZENDREI Janka = DOBSZAY László = VARGYAS Lajos, 1973.
- 16 KÜLLÖS["] Imola, 1977, 115.
- 17 KÜLLÖS["] Imola, 1977, 128.
- 18 MARÓT Károly, 1964, 95.
- 19 MARÓT Károly, 1949, 2/A idézi.
- 20 Ilyen értelemben nincs különbség az írott és íratlan irodalom között sem, erről a kérdésről 1. MARÓT Károly, 1956, 40.

- 21 MARÓT Károly, 1949, 10.
- 22 MARÓT Károly, 1964, 93.
- 23 MARÓT Károly, 1964, 23.
- 24 MARÓT Károly, 1940, 3A.
- 25 MARÓT Károly, 1947, 165 sk.
- 26 MARÓT Károly, 1947, 2A.
- 27 MARÓT Károly, 1949, 20.
- 28 MARÓT Károly, 1949, 10.
- 29 HORVÁTH Iván, 1982, 220.

30 Erről a kérdésről az Irodalom a gimnázium II. osztálya számára c. tankönyv igen átfogóan szól.

31 KÜLLÖS Imola, 1977.

32 KÜLLÖS Imola, 1977, 125.

33 Marót Károly is idézi /1956, 47./ szűkebb közköltészeti fogalmának az igazolására Horváth János véleményét, aki szerint "költészet volt már az irodalom előtt, s volt és lesz az irodalmon kívül is...; hajdan is mint ma, egyaránt tulajdonuk lehetett a népi meg a műveltebb rétegeknek. Az irodalmi és az iratlan költészet közt lényegileg nincsen különbség."

34 KÜLLÖS Imola, 1977, 125.

35 Világirodalmi Lexikon, 6, 654.

36 Néprajzi Lexikon, III, 330.

37 Néprajzi Lexikon, III, 327.

38 Világirodalmi Lexikon, 6, 642.

39 KÜLLÖS Imola, 1977, 126.

40 Az első igazi népénekeskönyv, Huszár Gál 1560-as gyűjteménye már idézi Pál kolossébeliekhez írt levelét /3:16/:

"Vayha Eszekbe vöttec volna ennec előtte valo időkben az Ecclesiában valo Safaroc, s' meg e mostani időben valo Keresztyenekis iol meg gondolnac, mit kiuan az Vr Isten a szent Pál Apastal altal, mikor azt mongya Coloss. 3: A Christusnac beszede beuen lakozzec ti bennetec minden bölcheseguel, tanituan es ti köztetec egymast intuen, Psalmusekban, Dicheret mondasokban, es lelki enekekben, keduessen enekeluen a ti szüetekben az Vrnak [...]"

41 MELIOS /JUHÁSZ/ Péter, A Szent Pál Apastal levelének mellvet a Colossabelieknek irt...., 1937, 155: "minden éneklés intésre, tanításra való. Csak az a jó ének, aki lelki és aki lelkiire tanít, int és onszol."

42 Konkordia könyv, 1957, 39.

43 A XVI. században tartott...., 1881, 152.

44 A XVI. században tartott...., 1881, 545.

45 ERDÉLYI Pál, 1887, 222.

46 RMK, I, 1159. sz. /Ezt az idézetet sokan tévesen a Cantus Catholici 1651-es kiadásának tulajdonítják, többek között CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1950, 131, melyet idéz CZEGLÉDY Sándor, 1967, 365./

47 Ujfalvi Imre 1598-as kiadása In exequiis defunctorum. Halott temetésekorra való énekek c. énekeskönyvének példánya nem maradt fent a XVI. századból, de fennmaradtak XVII. századi kiadásai /vö. RMK, I, 377, 402. sz., stb./, az 1598-as dátumu előszóval /1. RMNy, 832. sz./.

48 GERÉZDI Rabán, 1962, 274=275.

49 A XVI. században tartott...., 1881, 152. Kései, de a XVI. századi éneklésre is vonatkoztatható az 1636-os Öreg Graduál előszavának az értelme: "az Gyülekezetben szabad, söt

szükséges-is legyen, még az aszony népeknek és leányzóknak-is énekelniük; Mert nem arról kell az Szent Pálnak ama' tilalmát érteni; Az aszonyiállatok az Gyülekezetekben halgassanak, mert nem engedtetett meg nékiek, hogy ott szóllyanak, I. Cor. 14. 34. hanem csak a Praedikálásról."

50 CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1950, 143 a következőket írja a cantionale-ról: "Azokat a reformáció=kori énekeskönyveket, amelyek már kizárólag gyülekezeti énekeket tartalmaztak, kancionálé=knak szokás nevezni. Az elnevezést /latinosan: cantionale/ eredetileg bibliai, mondai, vagy történeti tárgyú, tehát nem egyházi, hanem históriás énekek gyűjteményét jelentette. Később az elnevezést alkalmazták a reformátori gyülekezeti énekgyűjteményekre is."

51 BORSA Gedeon, 1976, 377.

52 BÁRDOS Kornél = CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1977, 136;
CZEGLÉDY Sándor, 1978, 73.

53 Ujfalvi Imre énekeskönyve ugyan nem XVI. századi, hiszen 1602=ben nyomtatták ki, de lényegében "ezt a kiadványt tekinthetjük a XVI. századi egyházi népénekirodalom zárókövének, utolsó nyomtatott dokumentumának..." /RMDT, I, 85/, előszava és énekanyaga forrásértékű a XVI. századi gyülekezeti éneklés szempontjából.

54 Idézi KLANICZAY Tibor, 1961, 158.

55 PAYR Sándor, 1924, 786.

56 Ezt a hagyományt többek között idézi HORVÁTH János, 1957, 65.

57 SÖRÖS Béla, 1904, 200.

58 Melius Juhász Péter Szent Pál kolossébeliek=hez írt levelének a magyarázatában /1937, 155/ nemcsak az éneklést szorgalmazza: "az Isten Igéjét bőven kell prédikálni és emberben bőséggel kell lakni az Isten szavának és bölcseségének.

Az éneklést az Írás megengedi és dicséri mind a keresztyéni gyülekezet halván 1 Kor. 14. s mind egyéb helyen."

59 RMNy, 160. sz.

60 RMNy, 264. sz.

61 RMNy, 353. sz.

62 RMNy, 513. sz.

63 Bornemisza énekeskönyvének II. részére, a prédikációs énekekre vonatkozik ez az idézet, jóllehet ebben a részben találjuk meg a rövid isteni dicséreteket is. Az énekeskönyvnek csak az első része való gyülekezeti istentiszteletre /1. CsO= MASZ TÓTH Kálmán, 1950, 146/, a gyűjteménynek éppen az a nagy értéke, hogy olyan énekeket is tartalmaz, amelyek magán- vagy társaséneklésre alkalmasak /1. RMDT, I, 82; KOVÁCS Sándor Iván, 1964, 40/.

64 RMNy, 541. sz.

65 RMNy, 713. sz.

66 A 7a, 439a, 504b, 520a, 531b, 543a, 544b, 559b és az 572a lapon.

67 KOVÁCS Sándor Iván, 1964, 40. L. még SZARVAS = SIMONYI, 1890, 490: délesti=pomeridianus, postmeridianus; SZARVAS = SIMONYI, 1891, 891: mulatság=tarditas, mora, otium értelemben.

68 90a lapon.

69 A debreceni énekeskönyv 1602-es elrendezése Ujfalvi Imre műve, de 1616 után ezek az énekeskönyvek Gönczi György régi, 1590-es előszavával jelentek meg. Mivel az 1590-es debreceni énekeskönyvnek épp az eleje csonka, így az előszót az 1620-as énekeskönyvből /RMK, I, 497. sz./ idéztem. A kérdés filológiai háttéréhez l. KLANICZAY Tibor, 1961, 156-157.

70 RMK, I, 376. sz.

71 Klaniczay Tibor, 1961, 160 így értékeli ezt az idézetet: "Ujfalvi Imre panasza a templomba behatoló világi énekekkel szemben azért is nagyon érdekes, mert a korábbi kiadók éppen az ellenkező folyamat ellen tiltakoztak: azt kárhoztatták, hogy a templomi énekeket profán alkalmakkor is éneklik."

72 KELECSÉNYI Ákos, 1967, 149=157.

73 RMKT¹, VIII, 438=439.

74 Kelecsényi textológiai módszereket is alkalmaz a Beythe-féle és a Bártfai énekeskönyv kapcsolatának a meghatározásához, de eredményei itt sem teljes értékűek. /Csak a mai olvasó szemével nézve tűnhet sajtóhibának az, ha valaki a XVI. században a "zár" ige szókezdő z=jét sz=szel írta./

75 SCHULEK Tibor, 1975, 31.

76 RMDT, I, 84, ezt követi az RMNy, 713. sz. ismertető szövege is.

77 BORSA Gedeon, 1976, 376.

78 Huszár Gál gyűjteménye után a XVI. században a Bártfai énekeskönyv tartalmazza a legtöbb himnust.

79 RMNy, 295. sz.

80 RMNy, 713. sz., 340.

81 KOVÁCS Sándor Iván, 1964, 19.

82 Sok jótéteményen nagyon csodálkozván, Uristen, kérünk a te szent nevedért, Szabadíts meg és tarts meg Uram Isten. Siess nagy Uristen én segítségemre.

83 Buzzó szivből te fiaid, kegyes Atyánk könyörgünk, Kegvelmes Uristen, tehozzád folyamodunk, Mennynek s földnek kegyes Istene.

84 Erre már az RMNy ismertető szövege is felfigyelt.

85 Idézi HORVÁTH Cyrill, 1905, 130.

86 Idézi HORVÁTH Cyrill, 1905, 130.

87 RMNy, 374. és 418. sz.

88 RMDT, I, 82.

89 ERDÉLYI Pál, 1899, 13.

90 BÓTA László, 1978, 166.

91 HORVÁTH Cyrill, 1905, 129. Ehhez l. még SCHRAM Ferenc, PAPP Géza cikkeit, valamint a Néprajzi Lexikon népének címszavát.

92 PETRÓ Sándor, 1941, 270=285.

93 OSzK Inc. 1344. sz. könyvének a táblájából kiáz-
tatott kézirat [↑]örédék.

94 RAJECZKY Benjamin, 1972, 109.

95 LAMPE Fridrich Adolph = EMBER Pál, 1728, 115.

96 Idézi PAYR Sándor, 1924, 768.

97 Heltai Gáspár Agendá=jának eredeti címe: Agenda
az az Szentegyhazi Chelekedetec, Mellveket köuetnec közenseges=
keppen a Keresztyeni Ministerec es Lelkipasztoroc...

98 RMNy, 154. sz.

99 Psalterium Ungaricum, Herborn, 1607, RMK, 407. sz.

100 RMK, I, 658. sz.

101 CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1950, 142: "Az Öreg Gradual
valóban nagyszabású kísérlet volt egy több okból tarthatatlan
irány megmentésére és ezért nagy történeti értéke ellenére is
csak a magyar reformáció ó=liturgiai irányának zárókönyvét látjuk
benne."

102 RMNy, 18. sz.

103 RMNy, 24. sz.

104 Gálszécsi könyve még nem népénekgyűjtemény

/1. KODÁLY Zoltán, 1952, 74/. A műfaji vizsgálatok arra mutatnak, hogy csak azok az énekek élnek tovább Gálszécsi énekeskönyvéből, melyek erősen didaktikusak, a katekizmus=oktatás céljait szolgálják. A katekizmus oktatás, mint fő cél, az énekeskönyv jellegéből is következik. Csomasz Tóth Kálmán hipotézise szerint /mely megegyezik Holl Béla hipotézisével/ az énekeskönyv címe alapján /Kegyes venekekrwl ees kereztyen hewtrewl reowid konywecyke/ feltételezhető, hogy ez a gyűjtemény nemcsak éneket, hanem katekizmus=formában feldolgozott hittani részeket is tartalmazott /CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1970, 59/.

105 Az un. hagyományos debreceni=tipusu énekeskönyvek=ből egyelőre csak az 1569-es és az 1590-es énekeskönyveket vizsgáltam meg.

106 MKEVB, 6. sz.; 107 Az 1598-as In exequiis defunctorum c. Ujfalvi-féle temetési énekeskönyv nem maradt fent.
108 Történeti poétika címmel V. M. Zsirmunszkij

jelentette meg 1940-ben, majd 1959-ben Veszeloovszkij történeti poétikai műveit. Ezek az írások általában 1862 és 1890, kisebb részben 1890 és Veszeloovszkij halála, 1906 között jöttek létre. Magyarországon Veszeloovszkij kevésbé ismert szerző, szükségesnek tartom történeti poétikai módszerének a vázlatát bemutatni.

Veszeloovszkij az irodalomtudománynak főként a következő területeit vizsgálta. Mint irodalomtörténész kutatta az itáliai reneszánszt és az orosz romantikát, de foglalkozott a középkori irodalom és a folklór kapcsolatával, a szűzség migrációjának a kérdésével is. Mint elméletíró, elsőként művelte a történeti poétikát. A nyolcvanas évektől kezdve egymásután jelentek meg a történeti poétikával kapcsolatos írásai, úgy mint:

Elméleti bevezetés az irodalomtörténetbe /Az eposz történetének vázlatai; A líra és a dráma története; A mese, a népkönyv, a novella és a regény történetének vázlatai/; Bevezetés a költői műfajok történetébe; Az irodalomtörténet és elmélete; A költői formák történeti fejlődése; Bevezetés a poétikába; Történeti poétika; A költői szűzség története. /ZSIRMUNSZKIJ, Viktor Makszimovics, 1979, 90./

Ezekben belül Történeti poétika c. írása a költészet fejlődését a következő szempontokból tekinti át: a műfajok ősi szinkretizmusa és fejlődése; a költő helyzete és a költészet társadalmi funkciója; a költői nyelv fejlődése; a szűzség poétikája. /ZSIRMUNSZKIJ, V. M., 1940, 30 és VOIGT Vilmos, 1970, 543./

109 HORVÁTH Iván, 1982, 296.

110 ZSIRMUNSZKIJ, V. M., 1979, 104.

111 ZSIRMUNSZKIJ, V. M., 1979, 103.

112 GORSZKIJ, Ivan Konsztantinovics, 1975, 40.

113 KAZANSZKIJ, B. V., 1966, 6.

114 KAZANSZKIJ, B. V., 1966, 7.

115 ERLICH, Victor, 1969, 27=28.

116 V. N. Peretc 1921-ben a Veszelovszkij=emlékkönyvben A kulturtörténettől a történeti poétikáig címmel írt cikket.

117 Idézi ZSIRMUNSZKIJ is, 1940, 9.

118 ZSIRMUNSZKIJ, V. M., 1940, 8.

119 VESZELOVSZKIJ, A. Ny., 1940, 52.

120 VESZELOVSZKIJ, A. Ny., 1940, 53.

121 ZSIRMUNSZKIJ, V. M., 1981, 235.

122 MARKIEWICZ, Henryk, 1968, 14.

123 Bornemisza énekeskönyvének az előszavában például a nagyobb műfaji osztályokon kívül még a terjedelmet, mint

műfaj=összetevőt is feltüntetni: az énekeskönyv II. részében "egynéhány valogatott hoszu enekec vadnac", míg ugyanebbe a részbe pótlólag beillesztette a "Roavid isteni diczeretec" című részt is. A hoszu ének megjelölés a Foliopostilla énekutalásai mellett is többször feltűnik. A Bártfai énekeskönyvben az Uristen áldi meg minket kezdetű psalmus címében szintén a rövid szó szerepel: "Az Uristenhez való rövid könyörgés".

124 A fő- és alcimek, előfejek a következő műfaj=összetevőket tartalmazzák:

1. az uzust /az éneklés idejét az egyházi évben, a megadott napon és napszakban; az éneklésnek az istentiszteleten belül elfoglalt helyét/;
2. a műfaj=nevet /katolikus liturgiából továbbélő műfajt; a protestáns hitéletet tükröző műfajt; egyéb, a hitéletre vonatkozó tartalmi jellegű összefoglalást/. A modern szakirodalom műfaji meghatározásait /elkülönítve a korabeliektől/ csak olyan esetekben használtam fel, ha semmiféle korabeli műfaj=összetevőt nem tudtam kikövetkeztetni.

125 ERLICH, Victor, 1969, 28.

126 ERLICH, Victor, 1969, 29.

127 NYIRŐ¹ Lajos, 1970, 148.

128 L. erről többek között VESZELOVSZKIJ, A. Ny., 1940, 53=72.

129 VESZELOVSZKIJ, A. Ny., 1940, 53.

130 ZSIRMUNSZKIJ, V. M., 1940, 3 és GORSZKIJ, I. K., 1975, 41.

131 VESZELOVSZKIJ, A. Ny., 1940, 47.

132 L. Sklovszkij: A próza elméletéről /1925/ és Propp: A mese morfológiája /1928/ című műveket /KAZANSZKIJ, B. V., 1966, 10 és ERLICH, Victor, 1969, 29/.

133 PROPP, Vlagyimir Jakovlevics, 1975, 32.

134 Az 1562-es Debreceni-egervölgyi Hitvallásban, in A XVI. században tartott..., 1881, 152.

135 CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1950, 29.

136 CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1950, 29.

137 RAJECZKY Benjamin, 1981, 16: "Tekintve, hogy a zsoltár később is gyakran szerepel himnusz vagy canticum néven, a három név minden valószínűség szerint szinonima."

138 RMK, I, 658, 10.

139 RMK, I, 658, 10.

140 Szegedi kísérlet..., 1980, 633.

141 A közönséges XVI. századi értelme a következő:
communis, publicus, catholicus, generalis, universalis, vulgatus
1621
/ SZMA , 175/.

142 A katekizáló=ének, a káté=ének átfogó elnevezését itt nem a néprajzban elterjedt katekizmusi ének értelemben használom. Eredetileg a katekizmusi ének is az egyházi népének egyik típusa volt, amelyet elsősorban a káté=oktatás kérdés=felelet formája jellemezett, s a hitoktatás egyik eszköze volt. Náray György 1695=és Lyra Coelestisében dallammal együtt már megtalálható Cantio pro pueris, quandam quasi Catechesim in se complectens címmel. Bogisich Mihály ezen cím alapján adta a katekizmusi ének elnevezést. Később a katekizmusi ének szórakoztató funkciója került előtérbe: lakodalmakon, torokon, karácsonykor énekelték. / Ehhez a kérdéshez l. még BOGISICH Mihály, VOLLY István,

BERZE NAGY János idézett műveit, valamint a Néprajzi Lexikon katekizmusi ének címszavát./ Ujfalvi Imre 1602-es énekeskönyvében a katekizisből való énekek címmel szerepelnek a káté=énekek.

142a A hit ágazatai elnevezés a Bornemisza-féle énekeskönyv előszavában és előfejében olvasható. Az elnevezéshez l. még Dévai Biró Mátyás, At tiz parantsolatnac. ah hit ágazatinac. am miat' a' ncnac. aas ah hit petsaetinec röviden — valo mag' a=ra' zatt' a /RMNy, 78. sz./ c. művének a Credoról írt fejezetét.

143 Eredete a középkori confessio generalisig nyúlik vissza, mint ezt KATHONA Géza, 1941 bebizonyította.

144 Bornemisza a Foliopostillában nemcsak a prédikáció előtti és utáni énekeket sorolja fel, hanem a kötet elején a katekizmus oktatás idején énekelendő énekeket is megadja.

145 Az E nap nekünk dicséretes nap kezdetű ének jegyzetében /RMDT, I, 658/ a katekizáló énekről a következőket írja Csomasz Tóth Kálmán: "Tartalmilag tipikusan reformátori: az un. katekizáló énekek közé tartozik. Ezeket az jellemzi, hogy szűkebb tárgyukat /ebben az esetben Jézus születését/ tömör és népszerű fogalmazásban dogmatikai, teológiai kifejezéssel élve: üdvtörténeti összefüggésben dolgozzák fel és ezzel kettős célt kívánnak szolgálni: elveik tanító közlését és a megtanított elvek hitvallásszerű kifejezését."

146 Az 1567-es debreceni zsinat 53. cikkében olvashatjuk: "A kátét, azaz a hitformának, uri imádságnak és tiz parancsolatnak összevont és rövid magyarázatát fenn akarjuk tartani az egyházakban..." /in A XVI. században tartott..., 1881, 586 /.

147 RMDT, I, 656: a hajnalénekekkel "régén a városokban jelezni szokták a reggelt, a munka megkezdésének az idejét."

148 Azokban az esetekben, amelyekben az adott ének-
nél fel van tüntetve a pontos bibliai hely, számítógépes cso-
portunk ^aVerses Biblia összefoglaló nevet adta. Természetesen
ilyen értelemben például a psalmus, a Jeremiás próféta Siralmai
siralmaiból készült jeremiád, a Tízparancsolat=ének, stb. is ezen
összefoglaló műfajcsoport alá tartozik.

149 Eredeti latin szövegét az egyházszakadás előtt
csak a pap énekelte. Rövidített népnyelvű alakja azonban gyü-
lekezeti énekké vált, ezért ebbe a csoportba osztottam be.

150 "A nagyheti liturgia lamentációiból a protestáns
egyházi népénekklésben igen népszerűvé vált a Jeremiás Siralmai
5. részében foglalt imádságból képzett és annak verseit aktuális
vallási és nemzeti reflexiókkal körülíró műfaj: a jeremiád."

/RMDT, I, 62./

151 A temetési énekek osztályozásával ALSZEGHY Zsolt,
1916 foglalkozik a legrészletesebben, de csak tartalmi cso-
portosítást, az egyes versekről pedig tartalmi szerkezetet ad.
Igy a temetési énekeknek három csoportja van: a jó elmulásért
fohász; intés; vigasztalás.

152 BÁLINT Sándor, 1976, 9: "A keresztény egyházi
évnek Jézus evangéliumi életéhez igazodó liturgikus rendje az
ószövetségi kultuszból, az antik pogányság és az európai népek
archaikus ünneplő hagyományaiból ötvöződött össze, egyben rá-
épült a csillagászati, illetőleg gazdasági évre."

153 Nem tárgyalom Kálmáncsehi Sánta Mártonnak

A keresztényi gyülekezetben való reggeli éneklések... /RMNy, 70. sz
c. gyűjteményét, mely kevésbé gyülekezeti énekeskönyv mint in-
kább graduál jellegű, hiszen csak hymnuszok, antiphonák, psal-
musok, responsoriumok, versiculusok, imádságok, benedicamusok

találhatók benne, vö. BORSA Gedeon, 1977, 215=228.

154 SCHULEK Tibor, 1970, 348.

155 PAYR Sándor, 1924, 789 írja, hogy a Dunántulon néhol minden vasárnap kiosztották az urvacsorát, másutt csak időnként, nagy ünnepeken.

156 A reformáció istentiszteletéről 1. Dr. JÁNOSSY Lajos, 1943.

157 CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1950, 131.

158 Az énekeskönyvben a zsoltárok legtöbbször egy csoportban találhatók, de nem különülnek el alműfajokra. Csak a Foliopostillában és a Bártfai énekeskönyv előszavában találjuk meg a zsoltárok egy csoportjának a tartalmi felosztását. A zsoltárok a Psalmusokból való isteni dicsérek cím alatt szerepelnek az 1560-as Huszár Gál, az 1566-os Váradi, az 1569-es Szegedi Gergely-féle, az 1574-es Huszár Gál, és az 1602-es Ujfalvi -féle énekeskönyvekben. Az 1582-es Bornemisza-féle énekeskönyvben psalmusokból való isteni dicsérek címmel, közönséges isteni dicsérek előfejjel; az 1590-es un. Debreceni énekeskönyvben psalmusok címen; az 1593-as Bártfai énekeskönyvben Közönséges dicsérek Szentháromság napjától fogván és esztendőig fogván egész adventus vasárnapig címen találhatók meg a zsoltárok.

159 SCHULEK Tibor, 1975, 31 és BORSA Gedeon, 1976, 376.

160 CZEGLÉDY Sándor, 1978, 75.

161 HORVÁTH János, 1957, 252.

162 BÁRDOS Kornél, 1957, 181.

163 RMDT, I, 10.

164 BÁRDOS Kornél = CSOMASZ TÓTH Kálmán, 1977, 136 és RMDT, I, 678.

165 RMDT, I, 676.

166 Protestán szóhasználatban a graduál "a XVI. és XVII. században a templomi szolgálatok kottával ellátott isten = tiszteleti vezérkönyve" /SCHULEK Tibor, 1970, 346./

167 HORVÁTH Cyrill, 1905, 142 és PAPP Géza, 1942, 11.

168 BORSA Gedeon, 1977, 218.

169 KLANICZAY Tibor, 1961, 160.

170 KLANICZAY Tibor, 1961, 167.

171 A magyarországi református egyház hitvallási iratai, 1965, 166.

172 A "mindenki pap", "mindenhol templom van" eszméje nem a reformáció találmánya. Már 382-ben Nyssai Gergely meglepéssel vette észre Konstantinápolyban, hogy "tele van a város emberekkel, akik megfoghatatlan és érthetetlen dolgokat beszélnek az utcákon, vásárcsarnokban, tereken és az utkereszteződéseknél. Bemegyek az üzletbe, és megkérdezem, mennyit kell fizetnem az áruért, feleletül filozófiai előadást kapok arról, nemzették-e vagy sem az Atya fiát..." /idézi GÜLKE, Peter, 1979, 34./

173 Idézi RÉVÉSZ Imre, 1937, 7.

Irodalom

A magyar irodalom története 1600-ig, szerkesztette KLANICZAY Tibor, Bp., 1964.

A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, szerkesztette KISS Áron, Bp., 1881.

ALSZEGHY /Zsolt/

1916 A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei, in ItK, XXVI, 1-21.

BÁLINT /Sándor/

1976 Karácsony, husvét, pünkösd, Bp.

BÁRDOS /Kornél/ = CSOMASZ TÓTH /Kálmán/

1957 Az eperjesi graduál, in Zenatudományi Tanulmányok, VI, szerkesztette SZABOLCSI Bence és BARTHA Dénes, Bp., 165-264.

BÁRDOS /Kornél/ = CSOMASZ TÓTH /Kálmán/

1977 A magyar protestáns graduálok himnuszai, in Népzene és zenetörténet, III, szerkesztette VARGYAS Lajos, Bp., 134-257.

BERZE NAGY /János/

1940 A katekizmusi ének kérdéséhez, in Ethnographia, LI, 482-484.

BOGISICH /Mihály/

1881 Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból, in Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, 1-87.

BORSA /Gedeon/

1976 Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve, in ItK, LXXX, 367-377.

BORSA /Gedeon/

1977 A "Reggeli éneklések" és Kálmáncsehi Sánta Márton, in ItK, LXXXI, 215-228.

BÓTA /László/

1978 A magyar zsoltár Szenci Molnár Albert előtt,
in Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez,
szerkesztette CSANDA Sándor és KESERŐ Bálint, 4, Szeged, 163=178.

CZEGLÉDY /Sándor/

1967 Méliusz Ágendája és himnológiai tevékenysége,
in Studia et Acta Ecclesiastica, II, 355=391.

CZEGLÉDY /Sándor/

1978 Megifjodó öreg graduálok, in Confessio, 68=79.

CSOMASZ TÓTH /Kálmán/

1950 A református gyülekezeti éneklés, Bp.

CSOMASZ TÓTH /Kálmán/

1970 A prágai Gálszécsi-töredék énekei, in ItK,
LXXIV, 51=58.

ERDÉLYI /Pál/

1887 Gálszécsi István Énekes-könyvének töredéke
1536=ből, in MKSz, XII, 215=223.

ERDÉLYI /Pál/

1899 Énekes könyveink a XVI. és XVII. században,
Klly. a MKSz=ből.

ERLICH /Victor/

1969 Russian Formalism, Hague-Paris.

GERÉZDI /Rabán/

1962 A magyar világi líra kezdetei, Bp.

GORSZKIJ /Ivan Konsztantinovics/

1975 Alekszandr Veszeloovszkij i szovremennoszt', Moszkva.

GÜLKE /Peter/

1979 Szerzetesek polgárok trubadurok, Bp.

HORVÁTH /Cyrill/

1905 A Batthyány-codexről, in ItK, XV, 129=148,
257=292, 388=430.

HORVÁTH /Iván/

1982 Balassi költészete történeti poétikai megköze-
lítésben, Bp.

HORVÁTH /János/

1957 A reformáció jegyében, Bp.

Dr. JÁNOSSY /Lajos/

1943 A magyar reformáció istentisztelete és énekei,
Győr.

KATHONA /Géza/

1941 A róm. kath. Confessio generalistól a Melotai=
agenda gyónóimájáig, Klny. a Csikesz Sándor Emlékkönyvek 2. kö-
tetéből, Debrecen.

KAZANSZKIJ /B. V./

1966 Id' eja isztoricseszkoj poet' iki, in Poet' ika,
szerkesztette SCHOONEVELD, Ch. van, London-Hague-Paris, 6=23.

KELECSÉNYI /Ákos/

1967 Beythe István énekeskönyve, in Az OSzK Évkönyve,
1965=1966, Bp., 149=157.

KLANICZAY /Tibor/

1961 Ujfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv, in
Reneszánsz és barokk, Bp., 151=182.

KODÁLY /Zoltán/

1952 A magyar népzene, Bp.
Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai, I=II,
Bp., 1957.

KÓSA /László/

1965 Az egyházi népének /kézirat/, Bp.

KOVÁCS /Sándor Iván/

1964 Bornemisza Péter: Énekek három rendbe. Detrekő 1582
/Kisérő tanulmány/, Bp.

KÜLLÖS /Imola/

1977 Adalékok a magyar népdalfogalom történetéhez, in
Népi kultúra = népi társadalom, IX, szerkesztette KÓSA László,
Bp., 111-138.

LAMPE /Fridrich Adolph/ = EMBER /Pál/

1728 Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et
Transylvania, U^trecht.

MKÉVB=A Magyar Kézírtos Énekeskönyvek és Versgyűjtemények Bib=
liográfiája /1565-1840/, Összeállította STOLL Béla, Bp., 1963.
Magyar Néprajzi Lexikon, I-III, Főszerkesztő ORTUTAY Gyula,
Bp., 1977-1980.

MARKIEWICZ /Henryk/

1968 Az irodalomtudomány fő kérdései, Bp.

MARÓT /Károly/

1940 Idios en koine , in EPhK, LXIV, 224-235.

MARÓT /Károly/

1947 Mi a népköltészet?, in Ethn., LVIII, 162-173.

MARÓT /Károly/

1949 A népköltészet elmélete és magyar problémái,
Klny., Bp.

MARÓT /Károly/

1956 A görög irodalom kezdetei, Bp.

MARÓT /Károly/

1964 Az epopeia helye a hősi epikában, Bp.

MELIOS /JUHÁSZ/ Péter

1937 A Szent Pál Apasztal levelének mellyet a colossa=
belieknek irt predicacio szerént való magvarázatja, in A refor=
máció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén /refor=
mátus és evangélikus/ egyházi írói, Szerkesztette Dr. INCZE
Gábor, VII, Bp.

NYIRŐ¹ /Lajos/

1970 Az orosz formalista iskola, in Tanulmányok
a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól, Szerkesztette
NYIRŐ¹ Lajos, Bp., 143=202.

PAPP /Géza/

1942 A magyar katolikus egyházi népének kezdetei, Bp.

PAYR /Sándor/

1924 A dunántúli evangélikus egyházkerület története,
I, Sopron.

PETRÓ /Sándor/

1941 A magyarnyelvű egyházi ének középkori emlékei,
in EPhK, LXV, 270=285.

PROPP /Vlagyimir Jakovlevics/

1975 A mese morfológiája, Bp.

RAJECZKY /Benjamin/

1972 Többszólamu zenénk emlékei a XV. század első fe=
léből, in Népzene és zenetörténet, I, Szerkesztette VARGYAS
Lajos, Bp., 63=109.

RAJECZKY /Benjamin/

1976 Gregorián, népének, népdal, in UO¹, Írásai, Bp.,
40=58.

RAJECZKY /Benjamin/

1981 Mi a gregorián?, Bp.

RMdT=Régi Magyar Dallamok Tára, I-II, szerkesztette CSOMASZ TÓTH Kálmán és PAPP Géza, Bp., 1958-1970.

RMK=Régi Magyar Könyvtár, I-III, szerkesztette SZABÓ Károly, Bp., 1879-1898.

¹
RMKT =Régi Magyar Költők Tára, XVI. századbeli magyar költők művei, IV-VII, szerkesztette SZILÁDY Áron, Bp., 1883-1912.

RMNy=Régi Magyarországi Nyomtatványok, Bp., 1971.

RÉVÉSZ /Imre/

1937 Méliusz ígéhirdetéséről, in A reformáció és ellen-reformáció korának evangéliumi keresztyén /református és evangélikus/ egyházi írói, szerkesztette Dr. INCZE Gábor, VII, Bp., 3=22.

SCHRAM /Ferenc/

1958 Bevezető népénekeinkhez, Bp.

SCHRAM /Ferenc/

1974 A népének egy csoportjának kialakulása Magyarországon, in Ethn., LXXXV, 373-383.

SCHULEK /Tibor/

1970 Kálmáncsehi Márton: "Reggeli éneklések könyve", in ItK, LXXIV, 346-352.

SCHULEK /Tibor/

1975 A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséret, Várad 1566 /Kisérő tanulmány/, Bp.

SÖRÖS /Béla/

1904 A magyar liturgia története, Bp.

STOLL /Béla/

1958 Közösségi költészet = népköltészet, in ItK, LXII, 170-176.

SZARVAS /Gábor/ = SIMONYI /Zoltán/

1890=1891 Magyar Nyelvtörténeti Szótár, I-II, Bp.

Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására,
in ItK. LXXXIV, 1980, 630=638.

SZENDREI /Janka/ = DOBSZAY /László/ = RAJECZKY /Benjamin/

1979 XVI=XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben,
I-II, Bp.

SZENDREI /Janka/ = DOBSZAY /László/ = VARGYAS /Lajos/

1973 Balladáink kapcsolata a népénekekkel, in Ethn.,
LXXXIV.

TÁRKÁNYI /Béla József/ = ZSASSKOVSKY /Ferenc/ = ZSASSKOVSKY
/Endre/

1900 Katolikus egyházi énektár /Előszó az I. kiadás=
hoz/, Eger.

VESZELOVSKIJ /Alekszandr Nyikolajevics/

1940 Isztoricseszkaja poet'ika, Moszkva.
Világirodalmi Lexikon, Főszerkesztő KIRÁLY István, VI, Bp., 1979.

VOIGT /Vilmos/

1970 A folklorisztika és a modern irodalomtudomány
kapcsolatai, in Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irány=
zatairól, Szerkesztette NYIRŐ Lajos, Bp., 539=569.

VOLLY /István/

1937 Katekizmusi ének, in Ethn., XLVIII, 465=468.

VOLLY /István/

1948 101 Mária=ének, Szeged.

ZSIRMUNSZKIJ /Viktor Makszimovics/

1940 Isztoricseszkaja poet'ika A. N. Veszeloovszkovo,
in VESZELOVSKIJ, A. N., Isztoricseszkaja poet'ika, Moszkva.

ZSIRMUNSZKIJ /Viktor Makszimovics/

1979 A. N. Veszelo'vszkij i szrav'n'it' elno'je lit' era-
turaved' en' ije, in UO., Szrav'n'it' elno'je lit' eraturaved' en' ije
vosztoka i zapada, Leningrád.

ZSIRMUNSZKIJ /Viktor Makszimovics/

1981 A poétika feladatai, in UO., Irodalom, poétika, Bp.